İznik'te Tarihsel Miras ve Sürdürülebilmesi İçin Temel İlkeler[1]

Füsun Alioğlu[2]

Tarihsel Arka Plan

Marmara eski adı ile Bithynia bölgesinde yer alan İznik/Nicaea/Nicée, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde önemli roller üstlenmiştir. Bithynia Kırallığı'nın bir dönem için başkentidir. Kentsel biçimi ve adı Hellenistik döneme referans verir. Roma döneminde, ünlü komutanlara ve tanrılara adanmış tapınakların, büyük kamu binalarının yapıldığı, valilerin ikamet merkezidir[3]. Doğu Roma/Bizans Devleti'nin kuruluşuyla Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biridir. İlk Konsil'e 325'te, son Konsil'e 787'de ev sahipliği yapan kent, bu yeni dinin örgütlenmesinde etkindir. Bu nedenle de kent yoğun biçimde imar edilmiş, kilise, manastır, ayazma gibi yapılar inşa edilmiştir[4]. Latinlerin İstanbul'u işgali ile İmparator Theodoros Laskaris'in (1204-1222) kurduğu Bizans Devleti'nin (Laskarisler Dönemi 1204-1261) başkenti olduğunda İznik'te, devlet ve kilise gelenekleri yeniden yapılandırılmıştır[5]

İznik, Osmanlılardan önce iki kez Türk egemenliğinde kalmıştır. İlkinde, 1075 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah İznik'i ele geçirmiş ve başkent yapmıştır[6] . İkincisi ise 1105-1147 yılları arasında gerçekleşmiştir[7]. Kentin Osmanlı topraklarına dâhil olması, beyliğin Bithynia'daki Bizans Devleti sınırlarını sürekli daraltarak, burada kendi tarihini başlattığı döneme rastlar. Konumu, Hıristiyanlık tarihindeki önemi, Bizans'a ve Anadolu Selçuklu Sultanlığı'na başkentlik yapması gibi ele geçirilmesini de kışkırtmış olan özellikleri, 1331 yılında alınmasıyla birlikte İznik'i Osmanlı Beyliği'nin payitahtı yapar[8]. Kısa süreli de olsa bu paye onun hemen toplumsal, ekonomik ve mekânsal olarak yeniden biçimlenme programına tabi tutulmasına neden olur. Bu ortamda doğudan aktarılan izlenimler ile bölgenin yapım gelenekleri karşılaşma içindedir. Bir taraftan mevcut yapı stokundan yararlanılırken diğer taraftan Erken Osmanlı Dönemi mimarisinin örnekleri ile kent donanmıştır. Bir taraftan yerel yapım geleneğinin ustaları eliyle bölgesel, diğer taraftan doğudan getirilen sanatçılar eliyle doğu kökenli etkiler, XIV. Yüzyıl toplum yapısının özellikleri ile bir bileşke oluşturarak fizik mekânı belirlemiştir. Kentte, yapılaşmanın en önemli banisi Çandarlı Ailesi'dir. Osmanlı Devletinin ilk vezir ailesi olan Çandarlıların imar faaliyeti, Osmanlı yönetim sahnesinden çekildikleri XV. Yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür. Bu sıralarda, "Ulema Yuvası" olarak adlandırılan İznik, din, felsefe, edebiyat, hukuk alanlarında önemli şahsiyetleri barındıran bir yerleşmeye dönüşmüştür.

İznik'te yapım faaliyetinin XV. Yüzyılın ikinci yarısından sonra durduğu görülür. Buna rağmen aynı zamanda çinicilik endüstrisinin çekirdeğini oluşturduğu bir ekonomik rahatlık döneminden de söz edilebilmektedir. Ancak kentin fiziksel mekânına ilişkin tanımlamalar koşut gelişme göstermez.

1 Bu bildirinin temel kaynakları: Alioğlu, 1999; Alioğlu, 2000(a); Alioğlu, 2000(b); Alioğlu, 2001; Alioğlu ve Erkan, 2009; Alioğlu ve Erkan, 2012 tarihli yayınlardır.

2 Prof. Dr.- Kadir Has Üniversitesi, Türkiye.

3 Janin 1925, 482.

4 Texier 1862, 93; Bryer 1971, 24; Ostrogorsky 1986, 40-43.

5 Schneider und Karnapp 1938, 6; Ostrogorsky 1986, 395.

6 Anhegger 1978, 1257; Schneider 1943, 2.

7 İnalcık 1997, 78; Schneider und Karnapp 1938, 6.

8 Uzunçarşılı 1982, 119-120.

Aksine, gerek Hıristiyan gerekse Müslüman gezginlerin izlenimlerinde, kentin viran, harap olduğuna dair bir ifade anlatımlara egemendir. Çinicilik zanaatındaki ilerleme XVII. Yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra bu faaliyete de yansıyan gerileme ile artık İznik önemsiz bir yerleşmedir[9].

Kentin idari örgütlenmedeki yeri bu çöküşe koşut bir durum sunar. İznik'in, Fatih Sultan Mehmet döneminde, sancak unvanı elinden alınmış, daha sonra Bursa Vilayeti'nin bir kaza merkezi olmuştur. Kent, XIX. Yüzyılda Hüdavendigar Vilayeti'nin, Yenişehir Kazasının bir nahiyesidir[10]. Tarihsel süreçte ortaya çıkan, bu idari, ekonomik ve siyasi planda geri kalış, fiziksel bir küçülmeyi ve gerilemeyi de beraberinde getirmiştir. Başka bir deyişle, Türkiye'deki kentlerin geleneksel dokusunu değiştiren ve dönüştüren XX. Yüzyılın etkenleri ile karşılaşmadan önce, İznik, kentsel niteliğini yitirmesine bağlı olarak, fiziksel anlamda, önemli ölçüde tahrip olmuştur. Kent, XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde, Türkiye'nin kurduğu yeni düzene de entegre olamamıştır. Öyle ki ülke için önemli ekonomik yatırımların, sanayi yapılarının yoğun olarak yer aldığı Marmara Bölgesinde bulunmasına karşın, diğer yerleşmelere göre bundan daha geç etkilenmiştir. İznik, 1930'lu yıllarda sur içinin ancak üçte birini kaplamakta ve tarihini ancak bir gölge gibi yansıtmaktadır [11]. Yine aynı sıralarda, içinde yer aldığı doğal çevre ve bünyesinde sakladığı tarihsel veriler, somut kalıntıları ya da izleri ile de olsa hala bir etki yaratabilmeye devam etmektedir[12]. (Resim 1)

Günümüzde İznik, Roma ve Bizans dönemlerinin izlerini taşıyan savunma sistemi içinde, 1950'li yıllarda yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmış Hellenistik dönem Hippodamos sokak dokusu izleri, Roma ve Bizans dönemlerinin arkeolojik verileri, yapı kalıntıları, Erken Osmanlı mimarisinin bazı yapıları, yapı kalıntılarını kapsayan bir yerleşme dokusuna sahiptir. Kent, savunma sistemi ile arasında bazen bir yol bazen de yeşil alanlar bırakarak sur içinin önemli bir bölümüne yayılmış bulunmaktadır. Sur dışında ise İstanbul Kapı ve Lefke Kapı dışında yapılaşma söz konusudur. Bugün, Hippodamos özellikli kent dokusunun izi olan, İstanbul Kapı ile Yenişehir Kapı arasındaki Atatürk Caddesi ve Göl Kapı ile Lefke Kapı arasındaki Kılıç Aslan Caddesi, yine kentin iki ana arteridir. Aynı zamanda, Anadolu'nun doğusuna, güneyine gidenlerin geçiş için kullandığı bir yoldur. Günümüzde de, İstanbul Kapı, Yenişehir Kapı ve Lefke Kapı Roma döneminde olduğu gibi Anadolu'nun bazı yerleşmelerine ulaşan yollara açılmaktadırlar.

Tarihsel Mirası Korumanın Temel İlkeleri

Geçirdiği tarihsel evreler, sahip olduğu kültürel miras ve günümüzdeki özellikleri, İznik'te fiziksel anlamda koruma yaklaşımında, çevresel ve kentsel olmak üzere iki farklı ölçeğin öngörülmesini gerektirmektedir.

İznik ve Kırsal Peyzaj

İznik'i biçimlendiren önemli etkenlerden biri yakın çevrenin özellikleridir. Kentin kıyısında yer aldığı İznik Gölü'nün hinterlandında, göl kıyısında, yamaçlarda ya da tepelerdeki köyler, beldeler kırsal peyzaj niteliğindedir. Bu yerleşmeler, tarihsel dönemlere referans veren yapı ya da yapı kalıntıları, kırsal mimarinin temel öğeleri, yakın çevrenin kır silueti gibi değerler sunmaktadır. Örneğin, Boyalıca yakınlarındaki Kırk Merdiven ya da Kırk Basamak adı ile anılan Roma Yolu ve Roma Köprüsü kalıntısı, Çakırca yakınlarındaki Çakırca Höyük, üç gözlü Roma Köprüsü ve diğer antik yol izleri, İnikli yakınlarındaki Dikilitaş, Keramet yakınlarındaki Kilise Pınar olarak anılan arkeolojik alan, Gürle›deki Bizans Kilisesi ve Orhan Camisi, Akharem Köyü'ndeki arkeolojik alan, Kaldırım ya da Roma yolu

9 Raby 1976, 169.
10 Raby 1976, 169; Anhegger 1978, 1257.
11 Schneider und Karnapp 1938, 1.
12 Otto Dorn und Anheger 1941, 8.

gibi veriler, Roma, Bizans, Osmanlı dönemine referans veren önemli kalıntılardır[13]. Diğer taraftan bu yerleşmelerde, cami, çeşme, çınaraltı, kahve gibi öğelerle anlam kazanan köy meydanı, yöresel yapım tekniği ahşap karkas ve kargir yığma evler, depolar, duvarlar, sokak kaplamaları, ipekçilik ya da zeytincilik gibi sanayi arkeolojisi verileri vb ayrıntılar kırsal mimarinin temel ögeleri olarak ortaya çıkmaktadır. İznik kenti ise yüzyıllarca yakın çevresindeki yerleşme sakinlerinin alış-veriş merkezi rolüne üstlenmiştir. Günümüzde de her hafta, XVII.Yüzyılda olduğu gibi Çarşamba günü pazar kurulmakta[14], köylüler kendi ürettikleri sebze, meyve, sepet vb. ürünleri satmakta, gereksinimleri olan giyecek ve yiyecekleri almaktadır. Kentteki manav, bakkal, market gibi alış-veriş merkezlerine rağmen, "Çarşamba Pazarı", endüstrileşme öncesi toplumlarda olduğu gibi bir hareketliliğe neden olmaktadır.

İznik Gölü ve hinterlandı, günümüzde, iç dinamiklerin belirlediği sosyo-ekonomik bir tanıma sahipse de, Marmara Bölgesi'nin, sanayi yatırımlarının yoğunlaştığı bir yer olmasından doğrudan etkilenebilmektedir. İstanbul, Bursa gibi ülkenin önemli kentlerinden ikisine yakın olmak, yöreyi doğrudan bu iki kentin yönlendirdiği makro ölçekteki kararların hedefi yapmaktadır. Öyle ki İznik Gölü ile ilgili tüm koruma kararlarına karşın, göl suyunu tüketerek ekolojik dengeyi değiştirebilecek fabrikaların yapılmasına izin verilebilmektedir. Bu tür kararlar örnek oluşturmakta, sağlıksız planlamalar ortaya çıkarmaktadır. Hâlbuki tarımsal alanlara özgün kullanımından farklı işlevler yüklemek, kırsal çevreye özelliklerini kaybettirmektedir. Böylelikle sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları farklılaşan yerleşmeler, fiziksel biçimlenmelerini de koruyamaz hale gelmekte, korunması gerekli kültür varlıkları yok edilme baskısı ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu baskının, giderek, kentsel korumanın hedeflendiği İznik'e yansıması kaçınılmazdır. Çünkü İznik Gölü civarında yer alan ve İznik'le organik bağı bulunan yerleşmeler, kentin bugünkü yapısını beslemektedirler. Kent, hem tarihsel süreçte hem de bugün bu bütünün anlamlı ve önemli bir parçası olmuştur. Bu nedenle, İznik gölü çevresi kültürel peyzaj olarak bütünsel anlamda ele alınmalıdır. İznik'i çevresinden soyutlayan bir koruma anlayışı yetersiz ve eksik kalacağı gibi, kent merkezine yönelik koruma yaklaşımının başarısını da gölgeleyebilecektir.

Koruma İlkesi: İznik, İznik Gölü ve hinterlandında yer alan yerleşmelerin bölge planlaması içindeki yeri yeniden tanımlanmalı, koruma kararlarına baskı oluşturabilecek, kendiliğinden gerçekleşmeyen sosyal ve ekonomik değişimler yerine mevcut dinamiklerin gelişmesi amaçlanmalı, kırsal peyzaj gözetilerek bütünsel anlamda koruma yaklaşımının yöntemi araştırılmalıdır.

İznik Kent Merkezi

İznik, her dönemde önemli roller üstlenmiştir. Egemenler, kendi çağlarının koşulları ve kültürleri gereği, kenti yeniden biçimlendirecek müdahalelerde bulunmuştur. Bununla birlikte liman kenti olması, Hellenistik kent yapılanmasına bağlı olarak Hippodamos şema ya da bu şemanın doğrultuları, savunma sistemi, kent kapıları, suyolları, mezarlık alanları, anıtsal yapılar ya da kalıntıları işlevleri azalarak ya da değişerek de olsa varlıklarını sürdürerek günümüze değin gelebilmiştir. Bugüne ulaşabilmiş bu verilerin geleceğe aktarılabilmesi kentteki koruma politikasının hareket noktası olmalıdır. Bu bağlamda İznik kent merkezine yönelik koruma eylemlerinin tartışılması gereken ana hatları aşağıda yer alan başlıklarla ifade edilebilir:

- Kentin kültürel katmanları ve arkeolojik alanlar,
- Savunma sistemi,
- Restorasyon uygulamaları,
- Yöresel mimari,
- Kent gabarisi,
- Kentin vista noktaları,
- Kentin büyüme alanları

13 İznik çevresindeki tarihsel yerleşmeler konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Yalman, 1993.
14 Raby 1976: 159.

Kentin Kültürel Katmanları ve Arkeolojik Alanlar

İznik'in hep süren özelliklerinden biri "Liman Kenti" olmasıdır. Oldukça büyük bir gölün kıyısında yapılması ve bir liman ile göle açılması, karayoluna ek olarak suyolu bağlantısının bulunması, tarih boyunca ona askeri ve ticari üstünlük sağlamıştır. Sürekliliği olan kentsel özelliklerinden bir diğeri "Hellenistik Kent Planlaması/ Hippodamos Şema" ya da izleridir. İznik'in Hellen dönemine ilişkin erken tarihli tanımı Strabon[15] tarafından yapılmıştır. Buna göre "...Kentin çevresi 16 stadia'dır ve dörtgen şeklindedir; bir düzlükte kurulmuştur ve dört kapısı vardır; caddeler dik olarak birbirlerini keserler, öyle ki gymnasiumun ortasına konan bir taştan dört kapı da görülebilir..."[16]. Bu tanımlamada, Hellenistik dönemde "Hippodamos Şeması"ındaki İznik'in dörtgen biçimli bir savunma sistemi içinde yer aldığı belirtilmekte, ancak dörtgenin geometrik biçimi hakkında açık bilgi verilmemektedir. Roma döneminde ise bu sınırların değiştiği bilinmektedir. Romalılar, mevcut kent çekirdeğine yeni konut alanlarının katılması nedeni ile kenti büyütürken, kaçınılmaz olarak Hellenistik savunma sistemi de değiştirilmiştir[17]. Nitekim Hellenistik sur duvarı 2893 m iken günümüzdeki duvar ise 4970 m uzunluktadır[18]. Bununla birlikte Roma döneminde inşa edilen kent kapıları Hippodamos şemanın ana aksları üzerinde Hellenistik doğrultularda yer almıştır.

Bizans döneminde yine eski Hippodamos şemanın doğrultularına uyan bir yapılanma olduğu -mevcut kiliselerin konumundan- anlaşılmaktadır. Ayasofya (V.-VI.Yüzyıl), Strabon'un tanımladığı Hellenistik dönem ana caddelerinin kesişme noktasının güneydoğusunda, Böcek Ayazması (IV. Yüzyıl) ile Koimesis Kilisesi (VIII.Yüzyıl) doğu-batı doğrultusundaki ana yola (Kılıç Arslan Caddesi) paralel yollardan birinin kenarında yer almaktadır. Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan İstanbul Kapı yakınlarındaki Kilise A ile Yenişehir Kapı yakınlarındaki Kilise C'nin (XIII.Yüzyıl, Aya Tryphonos) ise kuzey-kuzey doğrultusundaki ana caddenin (Atatürk Caddesi) batı kenarında yapılmıştır. Bununla birlikte süreçte organik sokak planlamasının kentte oluşup oluşmadığı bilinmemektedir.

Osmanlı yönetiminin Bizans'tan devraldığı kent dokusunun, en azından iki ana arterinde, Hipodomos şemanın doğrultularının sürdüğü anlaşılmaktadır. Erken Osmanlı yapıları da bu doğrultulara uyarak inşa edilmiştir. Büyük Hamam/I.Murat Hamamı (XIV-XV.yy), Mahmut Çelebi Camisi (1442), Hellenistik dönemin birbirine dik iki ana arterinden biri olan, İstanbul Kapı ile Yenişehir Kapı arasındaki caddenin doğu kenarında yapılmıştır. Hacı Özbek Camisi (1333-1334), Hacı Hamza bin Ardunşah Camisi (1345), Çandarlı Halil Paşa Türbesi (XV.yy başı), Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi (XV.yy başı), Hellenistik dönemin diğer önemli arteri, Göl Kapı ile Lefke Kapı arasındaki doğrultunun kuzey kenarında yapılmıştır. Diğer bir çok yapı da birbirine dik Hellenistik sokak doğrultularının köşesinde ya da kenarında yer almıştır. Dallaway'ın, 1797 yılında *"...uzun sokaklardan oluşan bedbaht bir köy..."*[19] tanımlaması, Hellenistik dönem izlerinin bu yüzyılda da sürdüğü kanısını vermektedir. Texier'nin 1833 yılında yaptığı İznik kent planında ise bazı sokakların eski özelliklerini sürdürdükleri bazılarının da organik biçimler kazandığı anlaşılmaktadır. Ancak plandaki bazı temel yanlışlıklar kesin bir yargı oluşturmayı imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle Osmanlı döneminde de İznik'in birbirini dik kesen sokaklarının üstünde, zamanla, organik bir sokak dokusu oluşup oluşmadığı tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen, Osmanlı yapılarının yoğunlaştığı kentin doğu bölgesinde, bu nitelikte bir yerleşme dokusu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, İznik'in dört ana kent kapısı ve bunlar arasındaki –Hellenistik dönemin doğrultularındaki - yollar, günümüzde de olduğu gibi daima kullanılmıştır. (Resim 2)

15 Strabon, M.Ö. 64 yılında Pontos - Amaseia (Amasya)'da doğmuş bir coğrafyacıdır. 17 kitaptan oluşan Geographika adlı eserinde; batıda Atlas Okyanusu ve doğuda İndus Nehri ile sınırlanan bütün Eskiçağ dünyasının coğrafyası üzerine çok önemli bilgiler verir. Strabon 1987: XI.

16 Strabon 1987: XI, 57.

17 Schneider und Karnapp, 1938, 2.

18 Schneider und Karnapp 1938, 1-2.

19 Raby 1989, 22.

Hippodamos şemanın önemli iki arteri, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde uzanarak kenti dört parçaya böler. Caddelerin savunma sistemi ile birleştiği noktalarda, Anadolu'nun çeşitli eski yollarına açılan dört ana kent kapısı yer alır. Hellenistik kapıların konum ve biçimi hakkında bugün kesin bir şey bilinmemektedir. Roma döneminde kentin büyütülmesi sırasında, kapılar, aynı arterler üzerinde ancak daha ileride yapılmıştır. Dolayısıyla kapıların - üzerinde yer aldıkları sokak doğrultuları açısından- Hellenistik döneme referans verirler. Bunlardan kuzeydeki "İstanbul / Tabakhane Kapısı", İstanbul'dan başlayan ve kara ya da deniz bağlantılı Roma yollarının ulaştığı İznik Gölü Kuzey Yolu'na açılır. Güneydeki "Yenişehir Kapı", Gemlik üzerinden Bursa'ya ulaşan İznik Gölü Güney Yolu'na bağlanır. Doğudaki "Lefke/Karadin Kapı", Anadolu'nun kuzeydoğu, doğu ve güney bölgelerine uzanan eski Roma yoluna çıkışı sağlar. Batıdaki "Göl/Yaluh Kapı" ise kentle sınır oluşturan İznik Gölü'ne açılır[20]. Kapılar ve bağlandıkları yollar işlevlerini hiçbir zaman yitirmemişlerdir. Çünkü kente İstanbul yönünden gelenler İstanbul Kapı'dan, Yenişehir yönünden gelenler Yenişehir Kapı'dan, Lefke (Osmaneli)'den gelenler ise Lefke Kapı'dan girmek zorundadırlar. Böylelikle, en azından, ana kapılar arasındaki Hellenistik yollar ya da izleri varlıklarını daima sürdürmüştür. Dallaway'ın tanımlaması bu noktada anlaşılabilir olmaktadır. İznik'te, Hellenistik sokak izlerinin 1950'li yıllarda yeniden ortaya çıkarılması sırasında nasıl bir kent dokusuna müdahale edildiği ise bilinmemektedir.

İznik kent dokusunda plan düzleminde/yatayda görülen bu biçimlenme, arazi kesitinde/düşeyde de kendini gösterir. İznik'teki yapıların, depremler ve savaşlarla birçok defa yıkıldığı bilinmektedir. Kuşkusuz kentin harabeye döndüğü durumlarda, moloz artıkları tümüyle kaldırılamamış ve bir zemin yükselmesi gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, İznik Gölü'nün su seviyesindeki değişimler nedeniyle, kent zaman zaman su altında kalmış ve zorunlu yükselmeler gerçekleşmiş olmalıdır. Kentin, Hadrianus, Cladius ve Laskaris dönemlerinin farklı seviyelerde yapılandığı bilinmektedir[21]. Bizans döneminde de kentin zemin seviyesindeki yükselmenin devam ettiği anlaşılmaktadır. Böcek Ayazması'nın (IV. Yüzyıl) zemini bugünkü sokak kotundan ~2.50 m daha aşağıdadır. Ayasofya'nın özgün zemin kotu ise, yine bugünkü sokak kotundan 4.73 m daha aşağıda kalmaktadır. Ancak yapının değişim geçirdiği XI.Yüzyıldan sonraki zemininin, kilisenin özgün zemininden ~1.40 m yüksek yapıldığı bilinmektedir[22]. Koimesis Kilisesi'nin (VIII.Yüzyıl) zemini de, bugünkünden ~2.50 m daha aşağıdadır. Bu bulgular, Bizans döneminde, IV.Yüzyıldan VIII Yüzyıla kadar olan sürede, bugünkü sokak kotundan 2.50-4.73 m daha aşağıda kalan bir kotun, yapılaşma zemini olarak kullanıldığını göstermektedir.

Osmanlı topraklarına dâhil olduğunda, 1331'de sokak düzlemi seviyesinin ne olduğu sorusuna yanıt arandığında bazı yapıların konumu önem taşımaktadır. Yakup Çelebi Zaviyesi (XIV.yy sonu), Mahmut Çelebi Camisi (1442) gibi kentin farklı noktalarında yer alan iki yapının zeminleri bugünkü sokak düzleminden ~0.50 m aşağıdadır. Diğer mevcut yapılardan, Süleyman Paşa Medresesi'nin (XIV.yy ortası) ~1.14 m, I. Murat Hamamı/Büyük Hamamı'nın (XV-XVI.yy) ~1.00 m, Yeşil Cami'nin (1378-1392) ~0.80 m ve Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin (Ölm.1429) ~0.90 m, Ayasofya Kilisesi'nin (~2.50 m[23]), Nilüfer Hatun İmareti'nin (1388) ~1.80 m, Hacı Hamza Hamamı'nın (XIV-XV.yy) ~1.50 m, İsmail Bey Hamamı'nın (XIV-XV.yy) ~1.40 m gibi daha alt kotta yapıldığı görülür. Günümüzde mevcut

20 Roma ve Bizans dönemlerinde İznik'e ulaşan yolların genel tanımı için bkz. Lefort 1995, 209-218.

21 Schneider und Karnap 1938, 10.

22 Schneider und Karnap 1938, 14.

23 Camiye çevrilen Ayasofya Kilisesi'nde saptanan döşeme kotları da önemlidir. Araştırmalara göre, kilisenin camiye çevrildiği sırada zemin kotu özgün durumundan ~2.23 m daha yukardadır. Yapı, 1402'de büyük bir yangın sonucu harap olur ve zemin kotu yükselir (Schneider 1943, 13-16). Bu yangın nedeniyle camiye dönüştürülmesi sırasında geçirdiği ilk tadilatın boyutları bilinmemektedir. Bir görüşe göre minare kaidesi Orhan Gazi Dönemi'ndendir (Ayverdi 1966, 160). Kanuni'nin buyruğu doğrultusunda Mimar Sinan tarafından onarıldığında, yan neflerle orta nef arasındaki taşıyıcı sistem takviye edilirken camiye mihrap ve minare eklendiği ileri sürülür (Ülgen 1938, 55.; Kuran 1986, 273). Minare kaidesinin Sinan tarafından yapıldığı kabul edilse bile bu kot en azından XVI. yüzyıl -Ayasofya Camisi- zemini olarak değerlendirilebilir. Bu zemin günümüzdeki yol düzleminden ~2.50 m aşağıda kalmaktadır.

olmayan, Çukur Camisi olarak da adlandırılan Hacı Hamza bin Ardunşah Camisi'nin (1345) zemin kotu ise ~1.50-2.50 m aşağıda olmalıdır[24].

Bu kotlar bir taraftan Erken Osmanlı döneminde kent zemininin bugünkünden en az 0.50 m daha aşağıda olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan dönemin kent zemini kullanımında İki farklı oluşum da dikkat çekmektedir. Bunlardan biri bugünkü sokak düzleminden 0.50-1.14 m, diğeri ise 1.50-2.50 m daha alt seviye yer alan Erken Osmanlı yapılanmasıdır. Burada, Süleyman Paşa Medresesi, Büyük Hamam, Yeşil Cami, Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi gibi ~0.90 m daha alt kotta yer alan yapılar ile Hacı Hamza Camisi ve Türbesi, Nilüfer Hatun İmareti, Hacı Hamza Hamamı, İsmail Bey Hamamı gibi 1.50-2.50 m daha alt kotta yer alan yapıların çağdaşları diğer yapılardan neden daha altta bir seviyede olduğu sorgulanmalıdır. İznik'in Osmanlı dönemi öncesi uygarlıklara ait yapıların çokluğu, savaşlar ve depremler nedeniyle gerçekleşen yıkımlar göz önüne alındığında, Osmanlı yapım pratiğinin neden farklı yükseltilerdeki bir kent dokusu ile karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise söz konusu yapıların, Antik ya da Bizans dönemi yapı ya da yapı kalıntılarının üzerine inşa edilmiş olduklarını ortaya çıkarmaktadır.

İznik'in yüzyıllar boyunca kullanılmış öğelerinden bir diğeri, kentin su ihtiyacını karşılayan "Suyolları"dır. Bunlardan İstanbul Kapı dışındaki suyolu, işlevini Antik dönem boyunca sürdürmüş[25]; Lefke Kapı dışında bulunan ve kaynağını Elmalı Dağı'ndan alan ikincisi ise kente XX.Yüzyıl ortalarına kadar su getirmeye devam etmiştir[26].

İznik'te işlevi süregelen bir başka alan da "Mezarlık"tır. Lefke Kapı'dan doğuya, Elmalı Dağı'na doğru uzanan bölgenin Bithynia, Roma ve Bizans dönemlerinde Nekropol olduğu bilinmektedir[27]. Hayreddin Paşa Türbesi ile Sarı Saltuk Baba Türbesi'nin bu alanda yer alması ve bazı eski mezar taşları, Osmanlı döneminde de yörenin mezarlık olarak kullanıldığını gösterir. Bugünkü kent mezarlığı, yine Hayreddin Paşa Türbesi'nin çevresinde bulunmaktadır. (Resim 3, 4)

Hellen, Roma, Bizans, Erken Osmanlı gibi farklı uygarlıklar üst üste yapılanarak zengin arkeolojik bir veriye neden olmuştur. Başka bir deyişle İznik tümüyle bir arkeolojik alandır. Bu arkeolojik alan çeşitli nedenlerle tahrip edilmiştir. Bunlardan biri, XX. Yüzyıl boyunca, uzmanların yönetiminde yapılan kazılarda, çizimler ve fotoğraflarla belgelenen alanlar için, kazı sonrasında alınan koruma önlemlerinin yetersizliğidir. Arkeolojik alanlarda ya da bu niteliği kazanmış yapı kalıntılarında kazı sonrasında müzede ve yerinde koruma olmak üzere iki koruma yaklaşımı uygulanmıştır. Yapı parselinde kalıntılara in-situ/yerinde koruma işlemi uygulanmıştır. Ancak, kazı sonrası kalıntının sürekli bir denetim ve bakım altında tutulmadığı anlaşılmaktadır. Doğal tahribat etkenlerine de açık kalan alanlar, hızlı biçimde bozulmuşlar, kalıntılar mevcut durumlarını dahi sürdürememiş ya denetlenmeyen bitki örtüsü ile kaplanmış ya da yakın çevrenin çöplüğüne dönüşmüştür. (Resim 5)

Arkeolojik alanların tahrip nedenlerden bir diğeri, kentte son yıllarda hareketlenen inşaat ve restorasyon eylemleridir. Yeni bir inşaat yapılacağı zaman müzeden bir gözlemci temel kazısına izlemektedir. Ancak kadro ve imkân yetersizliği içindeki müze, gerektiği kadar etkin olamamaktadır. Böylece, yeni inşaatlarda, temeller, toprak altındaki arkeolojik verilerin üzerine yapılabilmektedir.

Restorasyon uygulamaları sırasında gerçekleştirilen kentsel alan düzenlemeleri de önemli tahribat oluşturmuştur. Örneğin, restorasyon programına tabi tutulan Ayasofya (V-VI. Yüzyıllar), I. Murat Hamamı (XV-XVI. yüzyıllar) ve Kutbettin Külliyesi (Türbe XV.Yüzyıl, Cami daha sonra) çevresinde

24 Yapıya ait eski bir fotoğraf böyle bir kanı oluşturmaya izin vermektedir: Otto Dorn, 1941, 18.
25 Yalman (Tarihsiz), 126-127.
26 Yalman (Tarihsiz), 90-91.
27 Yalman (Tarihsiz), 52.

kentin mevcut sokak kotu düşürülmüş, farklı katmanlar ortaya çıkarılmıştır. Kuşkusuz tarihsel bir kentte farklı kültürel katmanları gösterebilmek, yerleşme kimliği açısından önemli bir operasyon olabilir. Nitekim I. Murat Hamamı restorasyonu sırasında Roma dönemi yolu önemli ayrıntıları ile ortaya çıkarılmış, Ayasofya çevresinde bazı toprak altı değerlerin sergilenebilmesi mümkün olmuştur. Gerçekten de bu tür çalışmalar son derece heyecan vericidir. Tarihsel kentler içerdikleri böylesine belge değeri yüksek ayrıntıları sunarak yerel ve evrensel önemlerini arttırırlar. Ancak toprak altı verilere yapılacak müdahale, bu alanların yeniden düzenlenmesini ve kalıntıların yeniden ortaya çıkarılmasını içerdiğinde, mevcut kalıntılar görülebilir ve araştırılabilir hale getirilebildiğinde başarılı olabilirler. Çünkü yapı kalıntılarının görülememesi, gerek araştırmacılar gerekse izleyenler için kentin tarihsel ve fiziksel gelişmesinin anlaşılmasını eksik bırakmaktadır. Ancak, amaç tüm İznik'i kazarak arkeolojik verileri ortaya çıkarmak olmamalıdır. Zorunlu, gerekli durumlar için arkeolojik kazılar planlanmalıdır. Aksi takdirde sonuçlar önemli kayıplara neden olmaktadır. Nitekim I.Murat Hamamı restorasyonu, Kutbettin Külliyesi,- Nilüfer Hatun İmareti (1388)-Yeşil Cami (1378-1399) arasında çevre düzenlemesi amacı ile yapılan kazılarda, kaldırılan katmanlarda nelerle karşılaşıldığı ve bunların nerede olduğu bilinmemektedir. Örneğin I. Murat Hamamı bodrum seviyesinde Roma yolu ortaya çıkarılırken bir taraftan da bu seviye, kent dokusunun herhangi bir parseli olarak ele alınmış, tarihte asla olmamış alanlar yaratılmıştır. Kutbettin Külliyesi çevresindeki çalışmaların ise buradaki arkeolojik değerleri tümü ile yok etmiştir. Kent zemini kazılarak kamu alanları olarak yeniden tasarlanmıştır. Halbuki bu alanlar Kutbettin Külliyesi haziresinin mezarlık taşları, antik dönem sütun, başlık, kaide vb yapı elemanları kalıntıları ile dolu idi. Bütün bu uygulamalarda, kentin yoğun ve değişken bir toprak altı arşive sahip olduğunun dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. (Resim 6-8)

İznik'in kültürel katmanlarından biri olan Hippodamos şemanın izleri 1950'li yıllarda, ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu işlem sırasında, Bizans ve Osmanlı döneminin yerleşme dokusuna ait olası biçimlenme yok edilmiş olmalıdır. Ne yazık ki, bu müdahaleyi açıklayan bir belge de oluşturulmamıştır. Örneğin Hacı Özbek Camisi'nin özgün son cemaat yerinin yıkımına da yol açan bu müdahale, kentin muhtemel bir Bizans, Osmanlı sokak dokusuna zarar vermiş olmalıdır. Günümüzde, Hippodamos şemanın, kentte imara açılan tüm alanlarında da uygulanmış olduğu görülür. Bu, tüm sokakların, Hippodamos planın özgün izleri olduğu sanısını vermekte, kültür katmanlarına ilişkin bir yanılgıya neden olmaktadır. (Resim 10).

Koruma İlkesi:

Kentin tarih boyunca sürmüş liman, savunma sistemi, anıtsal yapılar, sokak dokusu, su yolu, mezarlık verileri nitelik ve nicelik olarak koruma kararlarının temelini oluşturmalıdır. Kentin yoğun ve değişken bir toprak altı arşive sahip olduğu dikkate alınarak, yeni yapılaşmanın her aşaması izlenmeli, denetlenmeli, her soruna özgü çözüm getirilmesi amaçlanmalıdır. İznik'in bütünüyle arkeolojik veriler içerebileceği göz önüne alınarak, hemen her inşaatın temel kazısının uzmanlar eşliğinde yapılması gerekmektedir. Çıkabilecek veriler karşısında öncelikle belgeleme yapılmalı, taşınabilir kültür varlıkları koruma altına alınmalı ve yerindeki kalıntı hakkında karar verilmelidir. Yerinde korunması zorunlu her kalıntı için özel çözümler üretilmesi gerekebilir. Bazen ortaya çıkan yapı kalıntısı, yapılacak bina ile ilişkilendirilerek bir koruma projesi geliştirilebilir. Buluntunun öneminin tek başına korumayı gerektirdiği durumlarda ise mal sahibinin mülkiyet haklarının tazmin edilmesi yoluna gidilerek, bu alanın müze alana çevrilmesi söz konusu olabilir. İznik kent dokusunda mevcut Hippodamos şemasına sahip özgün sokaklar açıklamalar içeren levhalarla belirtilmelidir. Diğer taraftan belirli dönemleri ortaya çıkarmak için kentte arkeolojik kazı yapmak temel hedef olarak kabul edilmemelidir. İznik tümü ile bir arkeolojik alan olarak kabul edilerek bir yönetim planı oluşturulmalıdır.

Savunma Sistemi

Kentin çağlar boyu sürdürülmüş bir başka özelliği, değiştirilmiş ve çok müdahale edilmiş olmakla beraber, "Savunma Sistemi"dir. İznik, yüzyıllar boyunca İstanbul'un Asya ile ilişkisinde önemli bir nokta oluşturmuş ve daima takviye edilen bir savunma sistemi ile korunmuştur. Roma döneminde büyütülmesi nedeniyle Hellenistik Çağ sınırlarını günümüzde belirleyemediğimiz bu sistem birçok savaş, deprem, onarım ya da imar eylemleri ile tahrip olmuşsa da, özelliklerini hala koruyan önemli örneklerdendir. Laskarisler döneminde bir ön sur eklenmesiyle hemen hemen bugünkü şeklini almış olan savunma sistemi; ana sur, ön sur, hendek ile kulelerden oluşur ve bazen belirgin, bazen de gevşek bir hat oluşturarak İznik'i sarar. Günümüzde toprak altında kalmış olan hendek, savaş dönemlerinde, gerektiğinde göl suyu ile doldurulmuştur. Ön sur duvarı ile hendek, göl kenarı dışındaki tüm kara surlarının önünde yer alır. Günümüzde, kentin mekân organizasyonundaki bazı işlevler, savunma sisteminde önemli tahribatlara neden olmaktadır. Bunların en önemlisi, her türlü aracın, kentin ana caddelerini transit geçişlerde kullanmasıdır. Özellikle ağır araç trafiğini oluşturan tırların, yüksek tonajlı kamyonların kent içi trafiği, yer yer sura paralel caddeler oluşturmuştur.

Gerek sura paralel yollarda, gerekse ana sur kapılarında ve surda sonradan açılan geçitlerde, taşıma araçları, boyutları ile aşınmalara, kopmalara, çıkardıkları egzoz gazları nedeniyle de kimyasal bozulmalara, oluşturdukları gürültü ile yapısal çözülmelere neden olmaktadırlar. Savunma sistemini fiziksel ve kimyasal olarak tehdit eden bu etkenleri ortadan kaldırmak mümkün değilse de azaltılması gereklidir. Yegâne çözüm, bu işlevin kontrol altına alınması binek otoları dışındaki ağır araç trafiğinin kent dışına çıkarılmasıdır. Ancak, kamyonlar ve tırlardan oluşan bu trafiğin geçeceği güzergah belirlenirken, savunma sisteminden uzaklığı ve İznik'in sur dışını kapsayan kırsal alanların özellikleri dikkate alınmalıdır.

Savunma sisteminin önemli bir kısmında, evlerin arka bahçeleri sura kadar uzanmaktadır. Surun özel mülkiyetle bitişik olması, onu denetimden uzak tutmakta ve bazı sakıncalar içermektedir. Bir taraftan, mülk sahipleri tarafından depo vb. kullanmak üzere surda oyuklar açılması, duvar örgüsündeki taş ve tuğlanın alınarak yeni yapımda kullanılması ya da sura bitişik yapı yapılması gibi eylemler surda tahribata neden olmaktadır. Diğer taraftan, korunması gerekli kültür varlığının özel mülkiyetin sınırları içinde kalması, araştırmacılar ve yerli ya da yabancı ziyaretçilerin bölgeyi olası görme istekleri için bir engel oluşturmaktadır. Buna karşın, sur duvarına bitişik yerleşme dokusunun kamulaştırılarak yeşil alan haline getirilmesi de bir çözüm olarak görülmemelidir. Özellikle Lefke Kapı ile İstanbul Kapı arasındaki sura yakın yapılaşma tarihsel kent dokusu ile uyum içinde gerçekleştirilmiştir ve bir dönemin yapılaşma eğilimini temsil etmektedir. Bu nedenle özel mülkiyete ait parseller ile surun bu ilişkisi sürdürülmeli ancak periyodik denetim, inceleme, çalışmalar için bölge araştırmacılara, ziyaretçilere açık tutulabilmelidir.

Sur dışında, savunma sistemi yine özel mülkiyetin arka bahçesi ile komşudur. İstanbul Kapı ve Lefke Kapı civarında bir yapılaşma olmakla birlikte, sur dışında, savunma sisteminin büyük bir bölümü kırsal alanlarla çevrilidir. Bu, kentin tarihsel niteliğine uygundur. Çünkü İznik gibi endüstri öncesi sosyal ve ekonomik özelliklerdeki kentler, kırsal alanların ortasında yaşamlarına devam etmiştir. Bu nedenle, sur dışındaki mevcut yapılaşma kaldırılamıyorsa da gelişmesi engellenmeli, İznik sur dışının kırsal alanlarla çevrili kalma özelliği sürdürülmelidir. (Resim 11)

Koruma İlkesi: Savunma sistemini tahrip eden ağır araç trafiği, gerekli ve yeterli araştırmalar sonunda kent dışına çıkarılmalıdır. Savunma sisteminin özel mülkiyet ile komşu olduğu durumlarda, surun periyodik olarak kontrolü yapılmalı ve bu alanların araştırmacılara, ziyaretçilere açık olması sağlanmalıdır. Savunma sisteminin gerek sur içinde gerek sur dışında, mevcut yeşil alanlarla çevrili olma özelliği sürdürülmelidir.

Restorasyon Uygulamaları

İznik'in XX. Yüzyılın başına ait görsel belgelerinde harap bir kent görüntüsü egemendir. Savunma sistemi, Bizans, Roma dönemi, Erken Osmanlı mimarisini temsil eden yapılaşma önemli tahrip olmuştur. Bunun nedenlerinden biri yıkıcı bir unsur olarak hep sürmüş olan, Marmara Bölgesi'ndeki depremler ve savaşlardır. Ek olarak, İznik'in erken tarihlerden itibaren kentsel niteliklerini kaybetmiş bir yerleşme olması da bu yıkımları başlatmış ya da artırmıştır. Nüfusun azalması başka bir deyişle terk edilen bir yer olma, kentlerin ve yapıların önemli bozulma nedenlerindendir. Bu bağlamda XX. Yüzyıl başında Kurtuluş Savaşı nedeni yaşanan çatışmalar, Hıristiyan nüfusun bölgeyi terk etmesi gibi etkenler yapıların bir bölümünü ya da tümünü yok etmiş, kullanılamaz hale getirerek, yüzyılın başındaki İznik görünümünü ortaya çıkarmıştır.

Otto Dorn, XX. Yüzyılın başında, kenti, *"...Tüm yıkılmalara ve çöküşüne rağmen, şehir, güzel bir doğal çevrede, tepelerle sarılan göl ile, eski çınar ve yüksek selvi ağaçlarının halen toprağını bezemesiyle, dört bir yanının, üzüm ve dut yetiştirilen ve halen çok verimli olan bahçelerle çevrelenmiş olmasıyla, büyüsünü bugüne kadar koruyabilmiştir. Şehrin tuhaf büyüsünü yakalayabilmek için, etrafta biraz aranmak gerekse de, ve ne kadar bu arayışa yoğunlaşılırsa, şehre o kadar daha çok bağlanılıyor..."*[28] biçiminde tanımlanmaktadır. 1950'li yıllarda gerçekleştirilen restorasyonlarla ortaya çıkarılan Hipodamos sokak dokusu izleri, iyileştirilen anıtsal yapılar, arkeolojik kalıntılar ile kent dokusundaki Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı dönemi izleri daha kolay hayal edilebilir olmuştur. Tarihsel kent imgelemini yeniden kurmak, mimari mirası yeniden kullanılabilir hale getirmek kuşkusuz gereklidir. Ancak, İznik'te yapılanlar, plan, cephe, malzeme ve yapım teknolojisine ilişkin özgünlükleri önemli ölçüde tahrip etmiştir. İmar uygulamaları çerçevesinde Belediye Binası'nın yapımı sırasında, Hacı Hamza bin Ardunşah Camisi ve Türbesi'ne ait kalıntılar bütünüyle, yol açılma işlemleri sırasında Hacı Özbek Camisi'nin son cemaat yeri yok edilmiştir. Müdahalelerde kullanılan imitasyon taş, tuğla, harç, tarihsel yapılarda önemli bozulmalar ortaya çıkarmıştır. Bu restorasyonlar, yapılarda,

- Taş ve tuğla boyutlarının değişmesine,
- Taş ve tuğla sıralarında, kirpi saçak sıralarında azalma ya da artmalara,
- Özgün olandan farklı bir duvar örgüsüne,
- Duvar derzleme tekniklerinin tahrip olmasına, eğik sıva aralığı, dar derz, geniş derz, çökertme derz gibi dönemi yansıtan derzleme özelliklerinin yok edilmesine,
- Yarım daire kemer, teğetli sivri kemer ya da sivri kemer özelliğindeki kemerlerin özgünlüklerinin yok edilmesine,
- Kapı ve pencere gibi yapı elemanlarının, doğrama, şebeke, hafifletme kemeri gibi öğelerinin özgünlüklerinin yok edilmesine neden olmuştur[29].

Burada tahribata neden olan etkenin, restorasyon uygulamalarının kalitesinde yer aldığı görülmektedir. (Resim 12, 13)

2000'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen restorasyonlar ise İznik'te geri dönülemez tahribatlara neden olmaya devam etmektedir. Uzun zaman harabe estetiği içinde kent imgesine katkıda bulunan yapılar, yapı kalıntıları tümleme ya da rekonstrüksyon ile yeniden yapılmaya çalışılmaktadır. Ayasofya, Kutbettin Camisi ve Türbesi ile Eşrefoğlu Camisi (Minare XIV. Yüzyıl, Cami XV. Yüzyıl)

28 Katharina Otto-Dorn, und Robert Anheger, Das Islamische İznik, op.cit.: 8.
29 Alioğlu, 2001, 94-350.

restorasyonlardaki koruma anlayışı, ilk inşa edildikleri döneme bağlı kalarak yapıların tümlenmesi ya da yeniden yapılmaları olmuştur. Ayasofya gibi Hıristiyanlık tarihinde önemli roller üstlenmiş ve uzun zamandır harabe estetiği içinde müze işlevi ile korunması sağlanmış bir anıt eklerle tamamlanmıştır. Bu işlem sırasında mevcut kalıntılar da tahrip edilmiştir. Kutbettin Külliyesi'nde önemli ölçüde yıkık olan cami yeniden yapılmıştır. Eşrefoğlu Külliyesi'nde ise daha önce burada yapılmış olan betonarme cami yıkılarak sadece cephe düzeni ile özgün yapıya benzetilen yeni bir yapı inşa edilmiştir. Bu uygulamalar, gerek Bizans gerekse Erken Osmanlı Mimarlığının önemli örneklerini geri alınamayacak biçimde değiştirmiştir. (Resim 14-16)

İznik Savunma Sistemi'nde de restorasyonlar başlamıştır. Lefke Kapı'daki restorasyon sırasında, Roma dönemi kotuna inilerek kapının özgün görünümü ortaya çıkarılmak istenmiştir. Ancak, yaklaşık 4.5 metrelik dolgunun kalkması ile beklenmeyen sorunlarla karşılaşılmıştır. Kazı sonucu ortaya çıkan ilk yapıldığı gündeki Lefke Kapı değildir. Kaldırılan dolgunun altında Bizans, Osmanlı dönemlerinde yapılmış ekler ile birlikte önemli yapısal ve strüktürel sorunları olan bir sistem vardır. Savunma Sistemi ve kapıları kentin yüzyıllarca süren hikâyesini temsil etmektedir. Lefke Kapı, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde yapılmış eklerle ve zemin dolgusu ile birlikte uzun zamandır varlığını sürdürmektedir. Açıktır ki bu sorunlu sistem bütün bu eklerle birlikte bir stabilite kazandığı için günümüze ulaşabilmiştir. Ne yazık ki projelendirme ve kurul işlemleri sırasında bunlar düşünülmemiştir. Lefke Kapı, tasarım, mühendislik, malzeme ve teknoloji, bezeme programı vb özelliklerinin farklı kültürel katmalarda oluşmuş bir bütün olarak ele alınmamıştır. Bu projede Helen, Roma, Bizans Erken Dönem Osmanlı dönemlerinin çeşitli mimarlık, sanat tarihi, tarih, arkeoloji ve benzeri disiplinlerden uzman kişilerin yer almadığı açıktır. (Resim 17-19).

Koruma İlkesi: İznik'teki mimari mirasın gerekli uzmanlık alanlarından bir ekip ile belgelenmesi amaçlanmalıdır. Kültür varlıklarının çevre, tek yapı ve yapı elemanı ölçeğindeki özellikleri ve sorunları saptanmalıdır. Yapılar,

- 1/50 ölçekten, 1/1 ölçeğe kadar ve tüm yapı elemanlarını içeren bir yaklaşımla tesbit edilmeli,
- Analitik çalışmalar sonunda, sorunlar ve müdahale yöntemleri belirlenmeli,
- İznik'teki imar uygulamalarından ötürü yok olmuş yapıları ya da yapıların bölümlerini yeniden yapmak "tarihsel belge değeri"ni geri getirmeyeceği için gereksiz bir uygulamadır. Ancak bu yapılara ya da yapı parçalarına ait görsel belgelerin, yapının bulunduğu alanda bir pano üzerinde sergilenmesi ve kent müzesinde bu yapıların tanıtımının yapılması bellek oluşturma açısından önemlidir.
- Yapı malzemesi ve teknolojisi bakımından, örneğin duvar örgüsü, kemer biçimi, derzleme tekniği gibi bozulmuş yapısal ayrıntıların, yerinde, yazı, çizim gibi belgeler içeren panolarla açıklanmalıdır. Bu ayrıntıların kısmen de olsa geri kazandırılmasının yöntemi araştırılmalıdır.

Restorasyonlarda rekonstrüksiyon/yeniden yapımdan kaçınılmalıdır.

Arkeolojik alan niteliğindeki İznik'te,

- Çeşitli disiplinlerden uzmanların birlikte çalışması,
- Kazı gerektiren restorasyon müdahalelerinde ön araştırmalar (Sondaj vb) yapılması zorunlu kılınmalıdır.

Yöresel Mimari

İznik, XX. Yüzyıla kentsel niteliğini yitirmiş bir yerleşme olarak girmiştir. Kuşkusuz bu, azalmış bir nüfus ve konut anlamına da gelmektedir. Bu konutların bir kısmı Hippodamos sokak dokusunun geri kazanıldığı çalışmalar sırasında, diğer bir kısmı da son yılların imar eylemleri sırasında yok edilmiş olmalıdır. Bu nedenle kentte geleneksel mimari sınırlı sayıda örnekle temsil edilmektedir.

İznik'te, geleneksel ahşap karkas yapım sistemi ile inşa edilmiş evler ve daha geç dönemlerde harman tuğlası ile yığma yapım sistemi ile inşa edilmiş evler, geleneksel örnekler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bunların yer aldığı kentin doğu mahallelerinde, kendine özgü "Gecekondu" yapılanması ve 1950'li yılların eğilimlerini taşıyan iki katlı apartmanlar sonraki dönemlerin konut örnekleri olmuşlardır. Yakın zamanlara kadar inşa edilen bu yapılar, kentin dokusu ve geleneksel evleri ile uyumlu bir mimari sergilemektedirler. Bu nedenle de kent için geçerli olabilecek bir "Yöresel Mimari" tanımını ortaya çıkarmaktadırlar. Ancak son yıllarda, yasal imar koşullarına göre gerçekleştirilen apartmanlar, tamamlanmamış sıvaları, çatıları, pencere biçimleri ile niteliksiz bir mimariyi kentte egemen kılma yolundadırlar.

Tek başlarına önemli olmayacak gibi görünen yöresel mimari örnekleri, bir arada oluşları ile geleneksel kentin boyutlarına, gabarisine ve mimarisine uyumlu bir yapılanma sergilemektedirler. Bu nedenle, yapıların, gerekli koruma yöntemlerinin uygulanarak çağdaş yaşam standartlarına kavuşturulması amaçlanmalıdır.

Koruma İlkesi: Yöresel mimarinin mevcut örnekleri korunmalıdır.

Kent Gabarisi

Son yüzyılda ülkemizdeki yerleşmelerde, sağlıksız bir büyüme gerçekleşirken, birçok kentte, geleneksel mimarinin belirlemiş olduğu düşey biçimlenme önemli ölçüde zedelenmiştir. Kuşkusuz İznik'te de çok katlı yapı yapma isteği kendini göstermektedir. Kubbe ve minaresi daha yüksek yeni camiler, yasalar izin vermese de bir kat daha yüksek yapılan binalar kentin siluetindeki olumsuz unsurlar olarak çoğalmaktadırlar. Gelişmişliğin ve zenginliğin yapı sayısı ve kat adeti ile eş kabul edildiği bir ortamda, Bursa ve İstanbul'daki metropol görüntülerini aratmayan Orhangazi, Gemlik, Yalova gibi küçük yerleşmelerin plansız kent görüntüleri, çevredeki kırsal ve küçük yerleşmelere örnek oluşturmaktadır. İznik'te bunlardan biridir. Ancak tarıma dayalı ekonomisini ve sosyal yapısındaki geleneksel eğilimlerin bazılarını hala daha sürdürüyor olması, İznik'teki fiziksel dokunun düşey biçimlenmesinin, aynı ölçekteki diğer yerleşmelere göre daha az bozulmasını sağlamıştır. Antik dönemin savunma sistemi, tiyatrosu, Bizans döneminin Ayasofya'sı, Erken Osmanlı dönemi yapıları ve yöresel mimari örnekleri ile tanımlanan kentsel gabari az ya da çok sürebilmiştir. Bununla birlikte kentin yeni imar eylemlerinde geleneksel yapıların belirlediği gabariyi geçen ya da geçmeye çalışan bir çabanın varlığı da söz konusudur. Bunun durdurulması için uyulması gerekli kent gabarisinin tespit edilmesi zorunludur. Bu bağlamda üç öğenin kentin düşey biçimlenmesini belirlediği görülür. Bunlar, duvarı ve kuleleri ile savunma sistemi, anıtsal yapıların kubbeleri ve minarelerdir.

Kent, sur dışından izlendiğinde görülen ilk öğe, savunma sisteminin ön sur duvarı ve bu duvara ait kulelerdir. Arkasından, ön sur duvarından yüksek olan ana sur duvarı ve bu duvara ait kuleler görünüme girerler. Burada, ana sur duvarındaki bazı kuleler, ana sur duvarı yüksekliğini aşan yapıları ile öne çıkarlar. Bu iki kademeli savunma sisteminin arkasında, kent dokusundaki, anıtsal yapıların kubbe ve minareleri, boyutlarının izin verdiğince algılanırlar. Kent dışından elde edilen bu panoramadaki unsurlardan hangisinin, yeni binaların gabari oluşturmasında yönlendirici olması gerektiğine karar verilmelidir. Bu bağlamda ana sur duvarındaki bazı kulelerin, Osmanlı yapılarının kubbelerinin ve cami minarelerinin sur duvarı yüksekliğini aşan yapılanması yeni yapılanma için referans oluşturmamalıdır.

Gerek ana sur duvarı kuleleri gerekse anıtsal yapıların kubbe ve minareleri, sur duvarının üstüne çıkan yükseklikleri ile kent siluetini tanımlayıcı ögelerdir. Aynı yüksekliğe erişmiş bir kentsel doku, bu ögelerin okunabilirliğini yok edebilecektir. Sur içinde ya da sur dışında, sur duvarından daha yüksek inşa edilmiş binalar, kentin çevredeki vista noktalarından algılanmasını olumsuz etkileyecek muhtemelen imkânsız kılacaktır. Bunun nedeni kentin bütün yapılarıyla bu sur duvarının arkasında ya da İstanbul Kapı civarında olduğu gibi önünde yer almasıdır. Bu nedenle yeni yapılacak bir binanın gabarisinin belirlenmesi için, savunma sisteminin ana sur duvarının mevcut yüksekliği en fazla ölçü olarak kabul edilmelidir. Başka bir deyişle yeni yapıların yüksekliği ana sur duvarı yüksekliğini aşmamalıdır. Ancak bu noktada sur duvarının özgün yüksekliğinin, tüm savunma sistemi boyunca korunmamış olduğu da göz ardı edilmemelidir. Savunma sistemindeki tahribatlar nedeniyle yer yer özgün yüksekliğinden daha alt kotta seyreden ana sur duvarının mevcut yüksekliği dikkate alınmalıdır.

Koruma İlkesi: Mevcut ana sur duvarı yüksekliği sur içindeki yeni yapılaşmada, en fazla gabari ölçüsü olarak kabul edilmelidir.

Kentin Vista Noktaları

Günümüzdeki İznik, savunma sistemi, Hellenistik döneme referans veren iki ana arteri, limanı, Roma ve Bizans döneminin arkeolojik verileri, Osmanlı döneminin yapı ya da yapı kalıntıları ile az sayıda yöresel mimari ve genellikle tüm bunlara uygun gabarideki yeni yapılaşmasından ibarettir. Bu özelliklerden bazen biri ya da kaçı bir arada, kent içindeki ya da kent dışındaki bazı noktalardan algılanabilmektedir. Bunlar;

- Kentin dört ana kapısının ya da onlara giden doğrultuların algılandığı, İstanbul Kapı ve Yenişehir Kapı arasındaki yol ile Göl Kapı ve Lefke Kapı arasındaki yolun kesişme noktası,

- İstanbul Kapı, Yenişehir Kapı, Göl Kapı ve Lefke Kapı'nın sur içinden ve sur dışından yakın ve uzak mesafe algılama noktaları,

- Savunma sisteminin ana sur duvarının kent içinden görüldüğü, İstanbul Kapı'dan 80.Kule'ye bağlanan hat; 80.Kule'den Yenişehir Kapı'ya kadar giden bölüme bakan evlerin arka bahçeleri ve yeşil alanlar; Yenişehir Kapı'dan Lefke Kapı'ya uzanan, sur duvarına paralel hat; Lefke Kapı'dan İstanbul Kapı'ya uzanan bölüme bakan evlerin arka bahçeleri; ana sur duvarının dış cephesinin, ön sur duvarının iç cephesinin görüldüğü ana sur ile ön sur duvarı arasındaki geçit; ana sur ve ön sur duvarının dış cephelerinin görüldüğü sur dışındaki yeşil ya da kırsal alanlar,

- Arkeolojik alanların yakın çevresi,

- Anıtsal yapıların yakın çevresi,

- Ana sur kapıları arasındaki iki ana arter, bunların bağlandığı kent dışı yollar, savunma sistemi, anıtsal yapılar, kent mezarlığı, Lefke Kapı dışındaki su yolu gibi kentin bütünüyle görüldüğü, Lefke Kapı'dan ulaşılan tepeler, özellikle Abdulvahap Sancaktari mezarının bulunduğu yer,

- Kent limanının, göl kıyısındaki ana sur duvarının, kent bütününün kırsal alanlarla ilişkisinin görüldüğü İznik Gölü'dür.

Tarihsel kentin özelliklerinin birinin ya da birkaçının algınabildiği bu noktaların perspektiflerinin ve buna katkısı olan olumlu ögelerin varlıklarının sürdürülmesi amaçlanmalı,

- Bu perspektiflere engel olabilecek yapılar yapılmamalı,

- Yeni yapılacak binalarda kitle ve gabari belirlenmeli,
- Sur içinde ya da sur dışında planlanan yeni yapılaşmaya sınır getirilmelidir.

Koruma İlkesi: Kent içindeki ya da kent dışındaki vista noktaları, bu noktaların egemen olduğu panorama belirlenmeli, yeni yapılaşmaya sınır getirilmelidir.

Kentin Büyüme Alanları

Daha önce de tanımlandığı gibi günümüz İznik yerleşmesi sur içinde sürmeye devam etmekte, sur dışına taşma eğilimi güçlü bir etken olarak ortaya çıkmamaktadır. İstanbul Kapı civarında yoğunlaşan sur dışı yapılanması ya da Lefke Kapı dışında bazı işlevlerin bulunması kentin önlenemeyen bir büyüme potansiyeli olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte yörenin tarım üretiminden kaynaklanan gelirinin, süreç içinde demografik değişmeleri ve yapılaşma talebini ortaya çıkarabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle kentin olası büyüme alanlarının koşullarının tartışılması ve saptanması gerekmektedir. Kentin büyüme alanlarının belirleyici etkenleri öncelikle İznik tarihsel kenti ile yakın çevrenin kırsal yapısı olmalıdır. İznik'in olası büyüme alanları, bir taraftan, savunma sistemi ile belirlenmiş kentin, kent içindeki ya da dışındaki vista noktalarından algılanmasını etkilemeyecek bir mesafe ve gabari içermelidir. Diğer taraftan özellikle tarımsal niteliği ve kırsal peyzajı ile önem kazanan çevrenin yeni yapılaşma alanları ile ilişkisinin ilkeleri ayrıntılı biçimde tanımlanmalıdır.

Koruma İlkesi: İznik'in değişime ya da gelişime açık toplumsal ve ekonomik yapısındaki potansiyeli ve bağlı olarak kent dokusunun olası büyüme talebi tespit edilmelidir. Kentsel büyümenin kent dışında hangi doğrultularda olması gerektiği, koruma ilkeleri doğrultusunda saptanmalıdır.

Son Söz Yerine

XX. Yüzyılın deneyimleri, bir yerleşmenin bütününe yönelik koruma eyleminin sadece yapısal müdahaleden ibaret olması ile başarılı sonuçlar elde edilemediğini göstermiştir. Bu korunması gerekli alanların, fiziksel tanımlarının dışında, sosyal, ekonomik ve kültürel tanımlara da sahip olmasının doğal sonucudur. Ne var ki, sanayi öncesi tarımsal ekonomik yapıdan endüstriyel ekonomik yapıya geçiş sürecinde yerleşmeler, tarihsel çevreyi oluşturan ya da besleyen özelliklerin önemli bir bölümünü ya da tümünü kaybetmişler, gelenekselden farklı içerikler kazanmışlardır. Yeniden yapılanma sırasında ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik veriler, yerleşmelerin fiziksel yapılarını da dönüştürmüş ya da değiştirmiştir. Bu süreç, *"...Yapısal değişiklikler her tür insan ilişkisinin yeniden düzenlenmesini, değişmesini içerir. Böyle bir değişikliğin fizik yönü kadar, örneğin iş yeri ya da konut yapıları, sokakları ya da ulaşım araçları kadar, kişilerin davranışlarını düşünüşlerini hatta heyecanlarını..."*[30] ifadesindeki biçimi de kazanarak bir kısır döngüye dönüşmüş, giderek tüm sistemi belirlemiştir. Böylece, yerleşmenin yeniden biçimlenen sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ile korunması istenen kentsel fiziksel yapı birbiriyle çelişir hale gelmiştir. Bu ise korunması gerekli kent mekânlarını; toplumsal yapının gerçeklerinden soyutlayarak koruma fikrini ve eylemini başından itibaren bir açmaza sokmaktadır. Hâlbuki insanın ayrılmaz bir parçası olan fiziksel çevreyi, topluma rağmen değil onunla birlikte ele almak gereklidir. Başka bir deyişle, yerleşmelerin korunması gerekli değerlerinin yanı sıra sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ve eğilimleri bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, yerleşmelerin yeniden tanımlanan sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları geçmişten tam anlamıyla kopamamıştır. Özellikle kırsal alanlardaki yerleşmelerde değişim hızının yavaş olması, üretim biçimi, aile yapısı, kadının toplumdaki yeri, ticaretin tanımı, yaşam alışkanlıkları, inançlar gibi bazı özelliklerin geleneksel biçimlerini kısmen sürdürmesine neden olmuştur.

30 Kıray 1992, 57.

Bu, korunması gerekli tarihsel çevre ile toplumsal yapı arasındaki çelişkiyi bir ölçüde azaltabilecek bir durumdur. Koruma eyleminin, yerleşmenin bugünkü yaşamı ile karşılaşmasındaki çelişkilerin azalması, kuşkusuz, korumanın mevcut yapı ile daha rahat bütünleşmesini sağlayabilecek önemli bir etkendir.

Modern yaşam biçiminin, iletişim araçları ve ekonomik ilişkilerle tüm dünyaya sunulduğu bir dönemde, sosyal yapıdaki hızlı dönüşümler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde mimari miras için bir tehdit unsuru olabilmektedir. Eski bir kentte fizik mekânın korunması ya "koruma bilinci"nin son derece gelişmiş ve yaygın olabilmesiyle ya da buradaki geleneksel yaşam biçiminin kısmen de olsa devamı ile mümkün olabilmektedir. Ülkemizde bu iki özellik, geleneksellik ve modernlik bir aradadır. XVIII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde etkilerini sürdüren Batılılaşma süreci ile ülkemizde geleneksellik ve modernlik yan yana, iç içe yer almaya başlamıştır.

Modernleşmenin gerektirdiği yasal ve örgütsel düzenlemelerin önemli ölçüde tamamlanmış göründüğü günümüzde, gerek kentlerde gerekse kırsal yerleşmelerde geleneksel yapı, bazı yönleri ile varlığını sürdürmektedir. Kırsal yerleşmeler *"...sosyologlara göre kendi içine kapalı, kendi kendine yeten, izole olmuş, okur yazarı az olan homojen toplumlara kırsal yerleşmeler adı verilmektedir. Bu yerlerde aile yapısı büyük olup, dini hayat sosyal hayatı etkilemektedir. Gelenek, örf, adet ve sosyal normlar fertlerin yaşayış ve davranışlarını yakından etkilemekte olup, fertler arası münasebetler sıcak ve şahsi olmaktadır..."* biçiminde tanımlanmaktadır[31]. Bununla birlikte aynı yerleşmelerde önemli bazı sosyal ve ekonomik dönüşümler de söz konusudur. İznik'te ve kentin yoğun ilişki içinde bulunduğu göl çevresindeki yerleşmelerde sosyal ve ekonomik yapı, gerçekte, artık dün olduğu gibi değildir. Ülkenin içinde bulunduğu tüm sorunlara karşın, bölgenin tarımsal ürünü "zeytin"den kaynaklanan zenginliği, büyük kentlere yakın oluşu nedeniyle hafta sonu ya da mevsimlik turizme açık olması, kent merkezleri ile aynı radyo, televizyon programlarının dinlenmesi, izlenmesi ile kentsel faaliyetler konusunda bir kentli gibi haberdar olunabilmesi, iletişim araçları yolu ile çevre, turizm konularında oluşan duyarlılık, nüfusun büyük ölçüde Avrupa'dan gelen göçlerle oluşması gibi özellikler yöredeki aile içi ve aile-toplum İlişkilerini yeniden belirlemektedir. Kadın muhtarların giderek artması, çocukların Anadolu liselerinde okutulması, İznik Gölü'nde ya da çevresindeki avlanma yasağının doğrudan bölge yerleşikleri tarafından takip edilmesi, yörelerinde yapılması planlanan fabrikalara karşı örgütlü eylem planlanması gibi durumlar, sosyal bir dönüşümün habercisidir. Burada, *"Kırda Kentlileşme"*[32] gibi de değerlendirilebilecek bir dönüşümün söz konusu olabileceği görülmektedir. İznik'in küçük ve metropolleşmemiş özelliği, kentin geleneksel boyutunu sürdürmesi, kırsal alanlarla ilişkisi, kadının iş yaşamına hem modern hem de geleneksel toplumları anımsatan biçimde katılması, çarşı ve pazarın kent yaşamındaki yeri, kent ile turizmin dengeli ilişkisi, yeniden canlandırılmaya çalışılan çini ve seramik sanatı ile doğrudan ilişki içindedir. Sosyal ve ekonomik yapılanmasında, geleneksel ve modern gibi çifte eğilim gösteren toplumların koruma konusunda bunu avantaj haline getirebileceği göz önünde tutularak, İznik'in bu mevcut özelliklerinin sürdürülmesi ve geliştirilmesi amaçlanmalıdır. Bu toplumlar bir taraftan korunması gerekli kültür varlıklarını besleyen kaynaklarını henüz sürdürmekte, diğer taraftan çeşitli sosyal olaylara bağlı olarak, göldeki avlanma yasağının takip edilmesi, bölgenin tarımsal üretim özelliğinin korunması gibi farklı alanlarda, farklı içerikte de olsa bir "koruma bilinci" oluşturmaktadırlar. Bu süreç, bir taraftan modern toplumlardaki gibi kültürel değerleri de içeren "koruma bilinci"nin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Diğer taraftan geleneksel yapının kısmen sürdürülmesi, İznik Gölü'ne, yakın çevreye, İznik'e uygun olmayan büyüme, sanayileşme kararlarından kentin zarar görmesine engel olabilecek ve kültür varlıkların bu kararların baskısından kurtulmasını sağlayabilecektir.

İznik'in kırsal ekonomik olgular ile iç içe olan yaşamı sürdürülmeli; zeytincilik, sebzecilik, meyvecilik

31 Çetiner 1985, 72.

32 Bakırçay Bölgesi örneğinden yola çıkılarak sosyal ve ekonomik olarak ideal kır ve köy tipinden uzaklaşan, homojenliğini kaybetme eğilimi içinde heterojenliğe yönelen ara kırsal tipler veya kırsal geçiş tiplerinin oluşabileceği bunun da "Kırda Kentlileşme" gibi bir kavrama neden olabileceği belirtilir: Oskay 1994: 269-271.

gibi alanlarda nitelik geliştirici önlemler alınmalı, kentin geleneksel el sanatı çinicilik desteklenmelidir. Bunların arasında özellikle, çinicilik önemli bir rol üstlenebilir. İznik, antik çağlardan itibaren bu endüstrisinin geliştiği bir yer olmuş, XV. Yüzyıl ortalarından XVIII. Yüzyıl başına kadar çini ve seramik imalatında imparatorluğun nerede ise tek merkezi rolünü üstlenmiştir. Öncelikle halkın gereksinimi olan çanak çömlek imalatıyla başlayan bu endüstri, sarayın himayesi ile gelişmiş, saray yapıları, anıtlar, İznik'e sipariş verilen çinilerle bezenmiştir. İznik çini ve seramik atölyeleri sadece imparatorluk topraklarından gelen değil, yabancılar tarafından verilen siparişlerin de karşılandığı bir yer olmuştur. XVIII. Yüzyılın başında yok oluş sürecine giren bu endüstriden XIX. Yüzyıl ortalarında artık söz edilmemektedir. XX. Yüzyılın son çeyreğinde, çini ve seramik imalatının bazı özel atölyelerde yeniden canlandırılması, kurulan bir vakıf aracılığı ile desteklenmesi, kentin bütünsel anlamda korunmasına önemli katkıda bulunabilecektir. Bu, bir taraftan kent kimliğinin tarihsel referanslarla tanımlanmasını, diğer taraftan sosyal, ekonomik yapının koruma ile uyumlu bir ölçekte kalabilmesini sağlayacaktır.

Kentin, sosyal ve ekonomik yapısındaki özellikleri, tarih boyunca edindiği kimlikleri temsil etmesine izin verecek koruma müdahaleleri için bir fırsat olarak görülmelidir. Bir kentin kimlik sorunu ele alındığında kuşkusuz tüm tarihsel veriler bütünün parçası olarak ele alınmalıdır. Tarihsel serüvene katılmış uygarlıklar, inançlar süreç içinde birbiri ile bütünleşerek, birbirini yok ederek ya da üst üste gelerek kültürel katmanları yaratmışlardır. Bu ortak mirasın bir kısmı günümüze gelebilmiş, diğer bir kısmı ya yok olmuş ya da arkeolojik alanlara dönüşmüş ve uyumsuz bir yapılaşma ile içi içe ve tehdit edici baskılar altında olabilir. Ancak bu durum kentin bütün olarak algılanmasına ve değerlendirilmesine engel oluşturmamalıdır. Batı Anadolu'nun eski kentlerinden biri olan İznik, bir taraftan örtük ya da açık biçimde içerdiği tarihsel değerlerin izlenimini vermekte, diğer taraftan toplumsal ve ekonomik olarak da kendine özgü nitelikler sunmaktadır. Olumlu ve olumsuz unsurları bünyesinde taşıyan böyle bir tarihsel kentin bugünkü tanımının yapılabilmesi için bir özgeçmiş çıkarılması ve bugünle ilişkisinin kurulması zorunludur. Kentlinin ya da ziyaretçinin imgeleminde Bithynia kentinden Türkiye kentine bir İznik resmi oluşturulabildiğinde koruma amacına ulaşmış olacaktır.

Kaynakça

- Alioğlu, E.Füsun (1999), "Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi", *Aptullah Kuran'a Armağan / Essays in Honour Of Aptullah Kuran*, YKB Yayınları 1270, İstanbul, Aralık 1999, s. 83-100.
- Alioğlu, E.Füsun (2000a), "Similarities between early Ottoman architecture and local architecture or Byzantine architecture in Iznik", *Internationale Millenium Congress More Than Two Thousand Years in The History of Architecture, Selected Papers Volume I*, Session 2 Historic Towns, 22-25 January 2000(a), Bethlehem. (http://www.icomos.org)
- Alioğlu, E.Füsun (2000b), "Establishing the sustainable identity of a historical city field of research: Iznik", *Internationale Millenium Congress More Than Two Thousand Years in The History of Architecture, Selected Papers, Volume I*, Session 2 Historic Towns, 22-25 January 2000(b), Bethlehem. (http://www.icomos.org).
- Alioğlu, E.Füsun (2001), "İznik, Tarihsel Yapılar ve Koruma Yaklaşımı İçin Temel İlkeler, Yayınlanmamış Başlıca Profesörlük Eseri, YTÜ, İstanbul.
- Alioğlu, E.Füsun, Erkan, Yonca Kösebay (2009), "Nicaea/ Iznik: A city Image as Heritage", *The Image of Heritage: Changing Perception, Permanent Responsibilities*, 5-9 March 2009, Florence/İtaly. (http://www.fondazione-delbianco.org/seminari)
- Alioğlu, E.Füsun, Erkan, Yonca Kösebay (2012), "A Walled City: Nicea in the History", *The reuse of ancient fortified settlements from Middle Ages to Early Modern Time*, Scientific Bulletin 65, Europa Nostra Scientific Council XLVI Conference, 8–9 June 2010, Istanbul 2012, pp. 19-32. (http://issuu.com/europanostra/docs/scientific_bulletin_65)
- Anhegger, Robert (1978), "İznik", İslâm Ansiklopedisi, C.V-II, MEB Yayınları, İstanbul, 1256-1264.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1966), İstanbul Mimari Çağının Menşe›i Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), C.I, İstanbul Fetih Cemi'yeti, İstanbul Enstitüsü, No:57, İstanbul.
- Bryer, Anthony (1971), "Nicae, Byzantine City", *History Today*, Vol.XXI, s.22-31.
- Çetiner, Ayten (1985), "Türkiye'de Kırsal Yerleşmelerin Özellikleri ve Fiziki Düzenleme İlkeleri", *Türkiye'de Kentleşme Süreci ve Kırsal Alan Sorunları Kolokyumu*, Mimar Sinan Üniversitesi, Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-2, Fen bilimleri Enstitüsü Yayını-1, İstanbul, s.69-82.
- İnalcık, Halil (1997), "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 49, İstanbul, Ağustos, s.78-105.
- Janin, Raymond (1925), "Nicee, Etude Historique et Topographique", *Echos d'Orient*, Revue Trimestrielle d'Histoire de Géographi et de Liturgie Orientales, Tome XXIV, s.482-490.
- Kıray, Mübeccel (1992), *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları.
- Kuran, Aptullah (1986), *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Lefort, Jaques (1995), "Les Communications entre Constantinople et La Bithynie", *Constantinople and It's Hinterland*, Papers from the twenty-seventh spring Symposium of Byzantine studies, Oxford, April, 1993, Ed. C.Mango, G.Dagron, Variorum, Sociaty for the promotion of Byzantine studies, Publications 3, London, s.209-218.
- Oskay, Ülgen (1994), "Bakırçay Bölgesi Kırsal Kesim Araştırması", *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler,* C.1, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, İzmir, 3-5 Kasım 1993, Sosyoloji Derneği Yayınları III, Ankara, s.269-271.
- Ostrogorsky, Georg (1986), *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Prof.Dr.Fikret Işıltan, TTK Yayınları, X.Dizi-Sa.7a, Ankara.
- Otto-Dorn, Katharina und Anheger, Robert (1941), *Das Islamische İznik*, İstanbuler Forschungen, Herausgegeben von der Zweigstelle İstanbul des Archaologischen Instituts des Deutschen Reiches, Band 13, Berlin.
- Raby, Julian (1989), İznik Seramikleri, Alexandra Press, London.
- Schneider, Alfons Maria und Karnapp, Walter (1938), *Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)*, İstanbuler Forschungen, Herausgegeben von der Abteilung İstanbul des Archaologischen Instituts des Deutschen Reiches, Band 9, Berlin.
- Schneider, Alfons Maria (1943), *Die Romischen und Byzantinischen Denkmaeler von Iznik-Nicaea*, Berlin, 1943, İstanbuler Forschungen, Herausgegeben von der Zweigstelle İstanbul des Archaologischen Instituts des Deutschen Reiches, Band 16, Berlin.
- Strabon, *Coğrafya, Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV)*, Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Antik Kaynaklar Dizisi:1, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1982), *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK Yayınları XIII.DİZİ-Sa.16a3, Ankara.
- Ülgen, Ali Saim (1938), "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, C.I, Ankara, s.53-111.
- Texier, Charles (1862), *Asie Mineure, Description Géographique, Historique et Archéologique, des Provinces et des Villes de la Chersonnese d'Asie*, Paris.
- Yalman, Bedri, *Nikaia-İznik*, Bursa Rotary Kulübü Kültür Yayını.
- Yalman, Bedri (İznik Ve Çevresinde Belirlenen Eski Eser Tahribatları Ve Öneri Koruma Tedbirleri, Kaynak:Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.36, S.1.2, s. 461-479, 1993.

Historical Heritage in İznik and Basic Principles to Sustain It[1]

Füsun Alioğlu[2]

Historical Background

Iznik/Nicaea/Nicée which is located in Marmara, Bithynia with its ancient name, played important roles in the Hellenistic, Roman and Ottoman periods. It was the capital of Bithynia Kingdom for a time. Its civic structure and its name refer to Hellenistic period. In the Roman period, it was a place where temples dedicated to prominent commanders and gods, and public buildings were built, and it was the centre for residence of governors[3]. It became an important base for Christianity after the founding of Eastern Rome/Byzantine Empire. Hosting the first Council in 325 and the last Council in 787, this city was active in the organization of this new religion. Consequently, the city was densely constructed and churches, monastries and holy springs were built[4]. When it became the capital of the Byzantine Empire founded by Emperor Theodoros Laskaris with the Latin invasion of Istanbul (Laskaris Period 1204-1261), governmental and religious traditions were resturctured in Iznik[5].

Iznık had gone under Turksih domination twice before the Ottomants. The first time was when Suleyman Shah, The Seljukian Sultan took it over and made it the capital[6]. The second time was during the years 1105-1147[7]. The city's being a part of the Ottoman territory falls with the time when the chiefdom constantly narrowed its Byzantine borders in Bynthia down and started its own history there. Its features made Iznik the capital of the Orroman Chiefdom after being seized in 1331, which were also provoking to capture it such as its location, its importance in Christian history and its being a capital for both Ottomans and Seljukians[8]. Although lasting short, this distinction made Iznık to be subjected to a reorganizing program in spatial, economic and social aspects. In this setting, the impressions transfered from the East and the region's structural traditions are in comparison. While making use of the existing constuction stock, on the other hand the city was surrounded by the examples of Early Ottoman Period architecture. On one hand it was regional affects by masters of the local conststruction tradition, on the other hand eastern originated affects by the artists brought from the East made a combination with the XIV. Century social system's features and determined the physical space. The most important leader of the structuring in the city was the Çandarlı Family. The Çandarlı's architectural activity, which was the first vizier family in the Ottomans, lasted until the first half of the XV. Century when they withdrew from the stage of the Ottoman governing. Those times when Iznik was called "The House of Scholars," it turned out to be a hosting place for many important people from the fields of religion, philosophy, literature and law.

1 M Alioğlu, 1999; Alioğlu, 2000(a); Alioğlu, 2000(b); Alioğlu, 2001; Alioğlu ve Erkan, 2009; Alioğlu ve Erkan, 2012.
2 Prof. Dr. - Kadir Has University, Turkey.
3 Janin 1925, 482.
4 Texier 1862, 93; Bryer 1971, 24; Ostrogorsky 1986, 40-43.
5 Schneider und Karnapp 1938, 6; Ostrogorsky 1986, 395.
6 Anhegger 1978, 1257; Schneider 1943, 2.
7 İnalcık 1997, 78; Schneider und Karnapp 1938, 6.
8 Uzunçarşılı 1982, 119-120.

It is seen that the construction activity in Iznik stopped after the second half of the XV. century. However, an economic ease created mainly by the tile-making industry can be mentioned. Yet, the definitions related to the physical space of the city doesnot show a parallel. On the contrary, explanations in both Christian and Muslim wanderers mainly show that the city was a wrack and ruin. The development in the craft of tile-making continued until the mids of XVII. century. With the regression which also reflected to this art after this date, Iznik became an unimportant place[9].

The city's place in the executive organization presents a parallel situation to this regression. During the period of Sultan Mehmet the Conquerer, Iznik's tatile of being a Sanjak was taken and it became a subprovince of Bursa. The city was a sub-district of Yenişehir subprovince in the city of Hüdavendigar in XIX. century[10]. This regression in executive, economic and political aspects which occured in historical process accompanied a physical wane. In another saying, before encountering with the factors that changed the traditional patterns of Turkish cities in XX. century, Iznik had been ruined in a considerable extent related to its loss of urbanisation. In the first quarter of the XX. century the city could not be entegrated with the new system that Turkey established. Although it is situated in Marmara where a lot of economic investments and industrial constructions which are very important for the country are there, it was effected by these later than other settlements. In 1930's, Iznik covered only one-third of the walled city and reflected its history like a shadow[11]. Still during the same times, the natural environment that it was situated in and the historical data it preserves with its solid remnants or even with its trace continue to create an effect[12]. (Figure 1)

Iznik today, in a defence system which has traces of Roman and Byzantine periods, has a settlement pattern including Hellenistic Hippodamos street pattern traces, Roman and Byzantine periods' archeological data, structural ruins, some structures and structural ruins of early Ottoman period that were revealed by the excavations done in 1950's. The city expands to an important part of the walled city, leaving sometimes a road and sometimes a green area with itself and the defence system. Outside the walled city, a constructing outside Istanbul Kapı and Lefke Kapı is present. Today, as a trace of Hippodamos-patterned city structure, Atatürk Street between Istanbul Kapı and Yenişehir Kapı, and Kılıç Arslan Street between Göl Kapı and Lefke Kapı are also two main arters of the city. It is also a passage for the ones going to the east and the south of Anatolia. Still today, İstanbul Kapı, Yenişehir Kapı and Lefke Kapı reach the roads to some settlements in anatolia just like they were in the Roman times.

Basic Principles of Protecting Cultural Heritage

The historical stages is experienced, the histoical heritage it has and its features today need that Iznik has to be envisioned with two different scales: environmental and civic in phisical protection approach.

Iznik and Rural Landscaping

One of the important effects which shaped Iznik is its immediate surrounding. The villages and towns that are in the hinterland of Lake Iznik which the city is located by its shore, the lakeside, on the slopes or the hills have the characteristics of rural landscape. These settlements offers values such as structures or structural ruins refering to historical periods, the key elements of rural architecture and the nearby area's rural silhouette. For example, the Roman road called Kırk Merdiven or Kırk

9 Raby 1976, 169.
10 Raby 1976, 169; Anhegger 1978, 1257.
11 Schneider und Karnapp 1938, 1.
12 Otto Dorn und Anheger 1941, 8.

Basamak (Forty Steps) and the Roman Bridge's ruins, Çakırca Mound close to Çakırca, venetian Roman Bridge and the other ancient road traces, Dikilitaş closed to Inikli, the archeological site called Kilise Pınar which is close to Keramet, Byzantine church and the Orhan Mosque in Gürle, the archological site in Akharem village, pavements and Roman Road like data are the important ruins which refer to the Roman, Byzantine and Ottoman Periods[13]. On the other hand, in these settlements village squares which have a mosque, fountain, plane shade, and coffehouse, houses, storehouses, walls, street coatings which were made by the traditional structure technique such as framing and masonry, industrial archeology such as sericulture and olive cultivation occur as key elements of rural architecture. As for Iznik city, it played the role of a centre for shopping for thepeople living nearby. Today, still there is a bazaar on every week just like there was in the XVIIth centruy on Wednesdays[14], the villagers sell the vegetables, fruit and baskets that they produce themselves and buy the food and clothes that htey need. Despite the shopping places in the city like the greengrocers and the grocery stores, "Wednesday Bazaar" still causes a hustle just like the preindustrial societies.

Although Lake Iznik and its hinterland has a socio-economic definiton defined by the internal dynamics, itcan still be directly affected by Marmara Reigon's being a place where industrial investments are dense. Being close to Istanbul and Bursa, two important cities in the country, makes the city a target of macroscale decisions directed by these two cities. Such that decisions can be made to build factories that might change the ecologic system by consuming the lake water despite all the decisions made about the protection of the lake. Such decisions set a precedent and this kind of wrong plannings can occur. Whenas attributing different functions to rural areas than their original makes them lose their features. Thus, the settlements whose social, economic and cultural structures change cannot protect its physical aspects and cultural properties which need to be protected face the pressure of extinction. This pressure's reflection on Iznik as a city aimed by urban protection is inevitable. Because the settlements close to Lake Iznik's shore and the ones having an organic bond with the city nourishes the city's sturcture today. The city has been a meaningful and important integral part in this historical process. As a result, Lake Iznik area should be regarded as a whole in cultural landscaping. A protection idea isolating Iznik from its surroundings would be insufficient and deficient, and it would also cast a cloud over the protection approach to the city centre's success.

Protection Principle: Iznik's and the settlements' in Lake Iznik's hinterland should be redefined, and instead of social and economic changes which may not occur spontaneously and which may cause pressure on protection orders existing dynamics should be aimed to be improved, a wholistic protection approach should be searched looking out for rural landscaping.

Iznik City Centre

Iznik played important roles in every period. Ascendants, as a need of their time and culture, made interventions that reshaped the city. Nonetheless, with its being a port and its Hellenistic city settlement, Hippodamos chema or its orientations, its defense system, city gates, conduits, cemeteries, monumental structures or their ruins have come till today although diminishing or changing functions. The transfer of hese data that have reached our day to the future may be a starting point of the eprotection policy in the city. In this sense, the guidelines of the points to be discussed about the protection acts for the city centre can be listed as the titles below:

- City's cultural layers and archeological areas,
- Defense system,

13 For details about the historical settlements around Iznik, see Yalman, 1993.
14 Raby 1976: 159.

- Restoration applications,
- Regional architecture,
- City gauge,
- City's vista points,
- City's growth areas.

City's Cultural Layers and Archeological Areas

One of Iznik's continuing features is its being a port. It has always given it a military and commercial supremacy throughout history as it is on the shore of a big lake and opening up to the lake by a big port, and it has water transportatio in addition to the roads. Another continuing feature is the "Hellenistic Urban Planning / Hippodamos Schema" or its traces. An early definiton about the Hellen period was given by Strabon[15]. According to that definition "...The circumference of the city is 16 stadia and it is rectengular; it was founded on a plane and it has four gates; the streets perpendicularly crosscut each other such that the four gates are also visible from the stone put in the middle of the gymnasium..."[16]. In this definition, it is stated that Iznik in the Hellenistic period with the "Hippodamos Schema" was in a shape of rectengular defence but an open definition of a rectangle was not given. However, in the Roman Period, it is known that these borders changed. While Romans were widening the city with the aim to add more housing zone to the city nucleus, they changed the Hellenistic defence system inevitably[17]. As a matter of fact, the Hellenistic fortification wall was 2893 m. but today's wall is 4970 m.[18]. However, the gates construdcted in the Roman period were on the main axis of the Hippodamos schema in the Hellenistic way.

It is obvious that in the Byzantine period – with the location of the existing churches- there was a structuring in accordance with the Hippodamos schema. Hagia Sophia (V.-VI. century), was in the Southeast of the Hellenistic period's main roads' intersection point, Böcek Holyspring (Iv. century) and Koimesis Church (VIII. century) were on the main road on the east and west directions, (Kılıç Arslan Street) was on one of the parallel roads. Church A, which was revealed with arhceological excavations and which is close to Istanbul Kapı and Church C which is close to Yenişehir Kapı (XIII. century, Aya Tryphonos) were made on the west side of the main road (Atatürk Street) in the direction of north-north. In the meantime, it is not known if the organic street planning occured in the city during the process.

It is understood that, in the urban fabric that the Ottomans took over from the Byzantine, it continued in the directions of Hippodamos schema, at least in the two main arters. Early Ottoman sturctures were also biilt in accordance with these directions. Büyük Hammam (Turkish Bath) /the Hammam of Murat I (XIV-XV. century), Mahmut Çelebi Mosque (1442), were made on the east side of the road between Istanbul Kapı and Yenişehir Kapı that was one of the two perpendicular main arters of the Hellenistic period. Hacı Özbek Mosque (1333-1334), Hacı Hamza bin Ardunşah Mosque (1345), Çandarlı Halil Paşa Shrine(the beginning of the XV. century), Çandarlı İbrahim Paşa Shrine (the beginningof the XV. century) were built on the direction's north corner between Göl Kapı and

15 Strabon was a geoprapher born in M.Ö. 64 in Pontos - Amaseia (Amasya). In his work which consists of 17 books called Geographika; he gives valuable information aboutthe prehistoric world's geography, starting from the Atlas Ocean in the west and Induz River in the east. Starabon 1987: XI.

16 Starabon 1987: XI, 57.

17 Schneider und Karnapp, 1938, 2.

18 Schneider und Karnapp 1938, 1-2.

Lefke Kapı. Many other structures were built on perpendicular Hellenistic street dicrection's corner or edge. The definition of Dallway in 1797 saying*"...an unhappy village with long streets..."*[19], gives us the impression that the Helleistic period's traces continue in that time. In the city plan made by Texier in 1833, it is seen that some streets keep their old features whereas some gained organic shapes. Yet, some basic mistakes made in the plan make it impossivle to have a definite judgement. For this reason it is not known if there appeared an organic street fabrics upon the crosscuttingperpendicular streets of Iznik in time. Perhaps there appeared a settlement fabric like that in the eastern part of the city where the Ottoman structures were dense. However, Iznik's four main city gates and the roads between them – in the directions of Hellenistic period – have always been used, just like today. (Figure 2)

Two main arters of Hippodamos schema divides the city into four by reaching out in the east-west and north-south directions. Four main city gates that opens a path to old anatolian roads are in the joint part of the streets with the defense system. Today, there is no definite information about the place and structure of the Hellenistic gates. In the Roman period, while widening the city, the gates for built on the same arters but a bit further. Hence, the doors – with the street fabric directions that they are on – refer to the Hellenistic period. The northern one of them, Istanbul/Tabakhane Kapısı, opens up to Iznik Lake North Road which starts from Istanbul and in connection with Roman roads by land or by sea. "Yenişehir Kapı"in the South, gets connected to the Iznik Lake South Road via Gemlik to Bursa. "Lefke/Karadin Kapı" in the East, opens up an exit to the ancient Roman road that reaches out to the northeast, east and south. "Göl/Yaluh Kapı" in the west opens up to Lake Iznik which creates a border to the city[20]. The doors and the road that they connected have never lost their functions. As the ones coming to the city from Istanbul have to pass through İstanbul Kapı, the ones coming from Yenişehir have to pass thorugh Yenişehir Kapı, and the ones coming from Lefke (Osmaneli) have to pass through Lefke Kapı. Thus, at least, the Hellenistic roads between the main gates or their traces have always existed. Dallaway's definition is understandable at this point. Yet, it is unknown what kind of a urban fabric was deflated during the revival of the Hellenistic roads' traces in 1950's in Iznik.

This structuring in Iznik's city plan's plane/horizontally is also visible at field section/vertically. It is known that the buildings in Iznik had collapsed with earthquakes and wars many times. Of course during the times when the city was ruined, the rubbles were not completely taken away so the ground level rose. On the other hand, with the changes in the waterlevel of Lake Iznik, the city experienced floods from time to time andthe an inevitable rise must have occured. It is known that the city was structured in different levels in the Hadrianus, Cladius and Laskaris periods[21]. It is understood that in the Byzantine period the rise in the level of the city's ground continued. The ground of the Holy Spring of Böcek (IV. century) was ~2.50 m lower than today's street elevation. Hagia Sophia's özgün original ground elevation was, again, 4.73 m lower than today's street elevation. Yet, it is known that the ground made during the XI. century when it experienced changes was ~1.40 m above the original level[22]. Koimesis Church's level (VIII. century) was ~2.50 m lower than it is today. These findings show us that in the Byzantine period, during the time between IV. Century and VIII. Century, there was a street elevation 2.50-4.73 m lower than today's street elevation used as a structure ground.

Trying to find an answer to what the level of the street level was at the time when the city became an Ottoman soil, some structures' spots gain importance. The grounds of the two important structures that are placed in two different parts of the city like Yakup Çelebi Hermitage (end of XIV. Century)

19 Raby 1989, 22.
20 For the general definitions of the road reaching Iznik in Roman and Byzantine periods, see Lefort 1995, 209-218.
21 Schneider und Karnap 1938, 10.
22 Schneider und Karnap 1938, 14.

and Mahmut Çelebi Mosque (1442) are ~0.50 m lower than today's street level. Other structures are observed to be built even at a lower level: Süleyman Paşa Madrasah (mids of XIV.century) ~1.14 m, Murat I Hammamı/Büyük Hammam (Turkish Bath) (XV-XVI.century) ~1.00 m, Yeşil Mosque (1378-1392) ~0.80 m and Çandarlı İbrahim Paşa Shrine (Death-1429) ~0.90 m, Hagia Sophia Church (~2.50 m[23]), Nilüfer Hatun Imaret (1388) ~1.80 m, Hacı Hamza Hammamı (XIV-XV.yy) ~1.50 m, İsmail Bey Hammam (XIV-XV.yy) ~1.40 m. Hacı Hamza bin Ardunşah Mosque (1345), called Çukur Mosque, which does not exist today probably had a ground elevation level ~1.50-2.50 m lower.[24].

These elevation levels, on one hand, show that the ground level in the Early Ottoman period was at least 0.50 m lower. On the other hand, two different kinds of structuring also draws attention in the period's groun level usage. On of them was 0.50-1.14 m, and the other one was 1.50-2.50 m lower than today's street elevation level and these were the Early Ottoman structuring. Here it must be questioned why structures like Hacı Hamza Mosque and Shrine, Nilüfer Hatun Imaret, Hacı Hamza Hammam, İsmail Bey Hammam which were 1.50-2.50 m lower were lower than their contemporaries like Süleyman Paşa Madrasah, Büyük Hammam, Yeşil Mosque and Çandarlı İbrahim Paşa Shrine which were ~0.90 m lower. Knowing that Iznik had several structures from the pre-Ottoman civilizations and had many destructions because of wars and earthquakes, it can be understood why the Ottoman structuring practice faced different city elevation levels. This reveals that the subject structures were built on the Antique or Byzantine period structures or structure traces.

Another aspect of Iznik that has been used for centuries are its conduits that provides the city with its water need. The conduit outside Istanbul Kapı have continued its function during the Antique period[25]; the one outside Lefke Kapı and took its source from Elma Mountain had carried water to the city until the mids of XX. Century[26].

Another spot that contuniues its function in Iznik is the cemetary. It is known that the area which start from Lefke Kapı to the East, Elma Mountain, was a Nekropol in Bynthia, Rome and Byzantine[27]. Hayreddin Paşa Shrine and Sarı Saltuk Baba Shrine's being in this area and some old gravestones show us that the area was used a a cemetary in the Ottoman period, too. Today's city cemetary is still somewhere around Hayreddin Paşa Shrine. (Figure 3, 4)

Civilizations like Hellen, Rome, Byzantine, and Early Ottoman settled and structured upon each other and created a rich archeological data. In another saying, Iznik, as a whole, is an archeological area. This archeological area was ruined for different reasons. On of them was the insufficient protection precautions, for the areas spotted by photos and drawings, that were taken after the excavations done by experts during XX.century. Two protection policies were applied for the protection of archeological sites or structure ruins that are counted as archeological; these were the one to protect at the museum after the excavation or to protect in-situ. For the ruins in building site, in-situ/on the

23 The tiling elevation in Hagia Sophia Church which was turned into a museum is also important. According to the researches, when the church turned to be a museum, the elevation level is ~2.23 m above than its original. The structure was destroyed in a frie broke out in 1402 and its elevation level rose. (Schneider 1943, 13-16). Because of this fire, the extent of the first amendment it experienced is not known. According to one view, the bedplate of the minaret is from Orhan Gazi Dönemi period. (Ayverdi 1966, 160). It is asserted that while it was mended by Mimar Sinan (architect)with the order of Kanuni, an altar for minaret was added to the mosque while the carrier system between the mid naves and the side naves supported (Ülgen 1938, 55.; Kuran 1986, 273). Although it is accepted that the altar of the minaret was made by Sinan, this elevation level is at least regarded as the one from XVI. Centruy Hagia Sophia Mosque.This ground is ~2.50 m lower than the street elevation today.

24 An old picture that belongs to the structure lets this opinion: Otto Dorn, 1941, 18.

25 Yalman (No date), 126-127.

26 Yalman (No date), 90-91.

27 Yalman (No date), 52.

spot protection was applied. But it is clear that the ruins were not under constant supervision and care after the excavations. Also being exposed to natural hazard factors, the open areas were fastly destroyed and they could not maintain even their existing situations; they were either covered by an uncontrolled vegetation or turned out to be the dump of the nearby are. (Figure 5)

Another reason of the ruining of archeological sites is the activation of construction and restoration actions in the area. When a new buildingis going to be built, an observor from the museum watches the groundbraking. Yet, the museum which is in a inadequacy of staff and opportunity, cannot be active enough. Thus, grounds of the new buildings can be built upon archeological data.

The urban area design done during the restorations also caused significant destruction. For example, during the restoration, the existing street elevation level was lowered and new levels appeared around Hagia Sophia (V-VI. Centuries), Murat I Hammamı (XV-XVI. Centuries) and Kutbettin Külliye (Social complex) (Shrine XV. Century, Mosque later). Of course it can be an important operation to be able to show different cultural layers in a historical city. Consequently, durin the restoration of Murat I Hammam, the Roman Road appeared with its important details and it was made possible to exhibit some important underground values. These kind of studies are really exciting. Historical cities, with the document-like values they offer, raise their local and international values. They can succeed only if the intervention to the underground data includes redesigning these areas and resuscitateing the ruins and the existing ruins become visible and searchable. As the invisibility of structure ruins make it deficient for both the researcher and the observor to understand the historical and physical development of the city. However, the aim should not be to dig whole Iznik and reveal things from the ground. Excavationsshould be orginized for compulsoru and essential situtations Otherwise, the results cause important losses. As a matter of fact, it is now known what were the things ecounterd during the excavations for environment monitoringsuch as the restoration of Murat I. Hammam, Kutbettin Külliye- Nilüfer Hatun Imarat (1388)-Yeşil Mosque (1378-1399) and where they are now. For example,while the Roman road was revelaed in the base level of Murat I. Hammam, this level was counted as just another level of the urban fabric and areas were created that had never been there in history. The archeological studies done around Kutbettin Külliye destroyed all the arhceological values there. Public spaces we redigned by digging up the city ground. However, those areas were full of structures such as Kutbettin Külliye's hazire's (the burial area of the mosque) gravestones, pillar, hood and base from the Ancient Period. In all those processes, it is understood that the city's being a dense and ungoing underground archive was not taken into consideration. (Figure 6-8)

Another factor that destroys the archeological areas are the diggings done for treasure hunt, with ot without permission. When there is an excavation with permission, an observor from the museum accompanies. However, these excavations, sone mostly without permission, paces up the destruction of these areas. (Figure 9)

One of Iznik's cultural layers, the Hippodamos Schema's traces were revealed in 1950's. Nevertheless, during this process, the possible settlement fabric of Byzantine and Ottoman periods must have destructed. Unfortunately, no document explaining this interference was created. For example, the interference that caused the destruction of Hacı Özbek Mosque's nartex most probably caused damage to possible Byzantine and Ottoman street fabric of the city. Today, it is seen that the Hippodamos schema was applied to all the areas that were zoned for construction. This gives the implication that all the streets are of orginial Hippodamos schema and creates a delusion about the cultural layers. (Figure 10).

Preserving Principle:

The city's port, defense system, monumental structures, street fabric, conduit and graveryard data that have continued throughout history fors the base of the preserving principles in quality and quantity. Paying attention to the fact that the city has got a variable underground archive, all the stages of new constructing should be observed, inspected, and it should be aimed that all the problems are going to be solved. It should be taken into consideration that Iznik may completely have archeological data and all the new constructions' foundation excavations should be done in company with experts. Documenting should be done for the possible data revealed, movable cultural heritage should be preserved and decisions should be made for in-situ ruins. Special solutions should be created for every ruin that has to be protected that is in-situ. The structure ruin to appear sometimes may be associated with the the new building to be constructed and a preserving project can be developed in that way. In such situations when the findings need to be preserved solitary, this site might be turned into a museum by idemnification of the propert rights of the owner. The streets in Iznik street fabric which originally have the Hippodamos schema should be stated with signboards with explanations. On the other hand, it should not be accepted as a main aim to do archeological excavations to reveal a certain period in the city. A management plan should be organized regarding Iznik as an acheological area as a whole.

Defense System

Another quality of the city which has been continued through ages, although changed and intervened many times, is the "Defence System". Iznik has created an important point in the connection of Istanbul with Asia and protected with a reinforced defence system for centuries. This system, the borders of which, in the Hellenistic time, we cannot define today due to the enlargements done in the Roman period was destructed by several wars, earthquakes, repairs and zoning actions, but is still among the important examples that protects its qualities. The defense system which took its latest shape with the with the adding up of the front wall in the time of Laskaris consists of the main wall, the front wall, the dyke and towers, and surrounds Iznik by creating sometimes a distinct, sometimes a rare line. The dyke which is underground today was filled with lake water when needed during war times. The front wall and the dyke are, except the lakeside, in front of all the land walls. The functions in the space organizations of the city today cause important destructions in the defence system. The most important of these is that all the vehicles use the main roads of the city for transit passes. Especially rigs, high-tonnaged lorries that form the heavy vehicle traffic inside the city locally created roads parallel to the walls.

Haulage vehicles casuse abrasions, ruptures, chemical descensions with their exhausts and constructional disintegration with the high level of noise they make not only on the roads parallel to the walls, but also on the passages opened later in the walls or the main gates. It may be impossible to make away with the factors that threatens the defense system physically and chemically but they need to be decreased. The only solution is to take this function under control and to lead the heavy vehicle traffic, except the passenger cars, outside the city. Nevertheless, while the route of this traffic that consists of rigs and lorries is arranged, the distance between it and the defense system, and the features of the rural area which covers outside the wall must be taken into consideration.

In an important part of the defense system, the backyards of the houses reach out to the walls. The fact that the walls are next to the personal property keeps the inspection off and involves some drawbacks. Actions like making hollows in the walls by property owners to create a storehouse, taking off of the stones and bricks of the masonry for new consturctions or contiguous building structure next to the walls create destruction in the walls. On the other hand, the fact that the

cultural heritage that has to be preserved is inside personal property borders creates and obstacle for the possible visit desire of the researchers and local or foreign visitors. Nonetheless, it should not be seen as a solution to turn the settlement area next to the walls into green areas by expropriating. Especially the settlements between Lefke Kapı and Istanbul Kapı close to the walls were made in accordance with the historic fabric of the city and symbolizes the settlement tendency in a particular period. Therefore, the relationship between the walls and the parcels belonging to personal property should continue, but they have to be kept open for researchers and visitors for periodical inspections, examinations, studies.

Outside the wall, the defense system is again a neighbour on the backyard of personal peroperty. Although there is a structuring between Istanbul Kapı and Lefke Kapı, the majority of the defense system outside the walls is surrounded by rural areas. This is suitable for the historical aspect of the city as cities like Iznik that has soical and economic features prior to industrialisation kept on living in the middle of rural areas. Thus, the growth of the existing settlement outside the walls should be banned ifit cannot be removed, and the feature that outside the walls Iznik is surrounded by rural areas. (Figure 11)

Protection Principle: The heavy vehicle traffic that destructs the defense system has to be moved out of the city after needed and sufficient researches. In occasions that the defense system is neighbour on private property, the walls have to be controlled periodically and these areas should be opened for the researchers and visitors. The defense system's feature that is surrounded by green areas has to be continued inside and outside the walls.

Restoration Applications:

The visual documents of Iznik from the beginning of the XX. Century is dominated by a wracked city image. A great part of the defense system, Byzantine, Roman and Early Ottoman architectural structurs was ruined. Two reasons of this are the ongoing destruction elements of the Marmara region: earthquakes and wars. Additionally, Iznik's being a city which lost its urban features starting from early times started or increased these destructions. The decrease in population, being an isolated place in other words, are one of the important reasons why cities deteriorate. In this sense, factors such as the clashes experienced because of the War of Independence in the beginning of the XX. Century, and the Christian population's leaving the area destroyed a part of or all the structures and left them unusable, making the image in the beginning of the century appear.

In the beginningof the XX. Century, Otto Dorn, described the city as, *"...Although all the destructions and its fall, the city has preserved its magic till today with its being in a beautiful area, a lake surrounded by hills, with a soil emrobroidered by old plane and tall cypresses, being surrounded by cute gardens where mulberries and grapes are raised. Although it is needed that one should search a lot and look around to find this magic, you get attached to the city more and more when this search is dense...."*[28] With the Hippodamos street fabric's traces, enhanced monumental structures and archeological ruins that were revealed with the excavations done in 1950's, the Hellenistic, Roman, Byzantine and Ottoman traces in the urban fabric became more imaginable. It is undoubtedly needed to reestablish the historical city imagery and to make the architectural heritage usable again. Nonetheless, things done in Iznik significantly destructed the originality related to consturcting technologies, materials, frontages and plans. During the consturction of the town hall as a part of the zoning applications, the ruins of the Hacı Hamza bin Ardunşah Mosque and Shrine were completely destroyed, and during the road making process the narthex of Hacı Özbek Mosque was destroyed. The imitation stones,

28 Katharina Otto-Dorn, und Robert Anheger, Das Islamische İznik, op.cit.: 8.

bricks, soil mixture that were used in the interveniences caused important deteriorations in historical structures. These restorarions caused:

- Change in the size of stones and bricsk,
- Increase of decrease in the brickwork layer, stonework layer or hedgehog soffit (a soffit that consists of 5-6 lines of brickwork layer with a 45 degrees angle)
- A masonry different than the original.
- Destruction in the caulking techniques, inclined plaster gaps, narrow plaster, wide plaster, upsetting plaster – like plastering techniques that reflects the period.
- Destruction of the originality of cinctures having the freatures of semi-circular arches, tagential pointed arches, or pointed arches.
- Destruction of the originality of structural members such as doors and windows, and units such as woodwork, network, and relieving arches.[29].

It is seen here that the factor led the destrucion took part in the quality of the restoration applications. (Figure 12, 13)

The restorations which have been being done since the beginning of the 2000's are continuing to cause irrevocable destructions in Iznik. The consturctions that have long been contributing to the urban image of the city in a ruin aesthetics are tried to be built again by construction remnants complemetation and reconstruction. The protection mentality of the restorations of Hagia Sophia, Kudbettin Mosque and Shrine, and Eşrefoğlu Mosque (Minaret in XIV. Century and the mosque in XV. Century) was to complete or rebuild the structures adhered to their originals. A monument like Hagia Sophia which has been protected with a museum function in its ruin aesthetics and which has played important roles in the history of Christianity was completed with adjuncts. During this process, the existing ruins were also destroyed. The mosque in Kutbettin Külliye (social complex) which was dignificantly destroyed was reconstructed. In Eşrefoğlu Külliye, the ferroconcrete mosque built later was demolished and a new structure was constructed which looks like the original only with its frontispiece. These applications irrevocably changed the important examples of both Byzantine and Early Ottoman architecture. (Figure 14-16)

Restorations have started in Iznik's defense system, too. During the restorations of Lefke Kapı, it was desired to go down to the Roman elevation level and reveal the gate's original visage. Howeever, with the exfoliation of the 4,5 m. filling, unexpected problems were faced. What appeared at the end of the excavation was not the original Lefke Kapı. Under the exfoliated filling there was a system with significant constructional and structoral problems with the addings done in the Byzantine and Ottoman times. Its defense system and gates represent the city's ongoing story for centuries. Lefke Kapı, with its ground fill and addings made in the Byzantine and Ottoman times have continued its existence for a long time. It is obvious that this problematic system has reached these days as it gained stability with all those addings. Unfortunately, these were not considered during the planning and committee processes. Lefke Kapı was not approachedas a whole with its different cultural layers formed as design, engineering, material, technology, adornment programme etc. Itis obvious that there were no people who were experts in Hellen, Roman, Byzantine and Early Ottoman Periods' architecture, art history, history, archeology etc. Taking part in this project. (Figure 17-19).

29 Alioğlu, 2001, 94-350.

Protection Principle: It has to be aimed that the architectural heritage in Iznik is documented by a team consists of different specialities. Cultural assets' features in the scales of area, single structure and structural member. Structures,

- Have to be determined with an approach including all structural members from 1/50 scale to 1/1 scale,
- Problems and interference methods have to be determined after analytical studies,
- It is a redundant application to rebuild the structures or their parts that were destroyed as it will not bring the "historical documentation value" back. Nonetheless, it is important in terms of creating a memory by publicity of these structures in city museum and the display of the visual documents that belong to these structures or structural parts on a board where they actually were.
- It has to be described on the spot in terms of consturction materials and technologies that were destroyed such as masonry, arch form, caulking technique with boards containing documents like writings and drawings. A method has to be searched at least to regain these details partially.

Reconstruction has to be refrained in restorations.

In Iznik, a city with the qualifications of an arcehological site,

- Cooperation of experts from different diciplines,
- Making of preliminary researches in the restorations that need excavation Kazı gerektiren restorasyon müdahalelerinde ön araştırmalar (Drilling etc.) have to be a must.

Local Architecture

Iznik entered the XX. Century as a city which had lost its urban features. Undoubtedly, this means a decreased population and housing. Some of these housings have to be destroyed during the works done for regainingof Hippodamos street fabric, and some during the zoning actions done in recent years. As a result, the traditional architecture in the city is represented by a limited number of samples.

In Iznik, houses that were built with carcass construction, and houses later built with clay brick with masonry construction appear to be the traditional examples. In the eastern quarter of the city where these structures are, there is a distinctive slum settlement and two-storied apartments representing the tendency of 1950's constitute the later period's housing examples. These constructions which have been built recently show an architecture which matches with the urban fabric and traditional houses. As a result, they reveal the definition "local architecture" which can be applied to the city. However, in recent years, the apartments built in accordance with the legal zoning provisions with their unfinished coatings, roofs and window designs are staying the course of making an unqualified architecture rule the city.

Architectural examples which seem to be insignificant alone portray a structuring that matches with the architecture, gauge, and dimensions of the traditional city. Therefore, it should be aimed that the structures reach the modern life standards by applying the needed protection methods.

Protection Principle: The existing examples of the local architecture have to be preserved.

City Gauge:

In the last century, while an unsound growth has been occured in settlements, vertical design defined by the traditional architecture has been significantly damaged in a lot of cities. Undoubtedly, the desire to build multistorey buildings shows itself in Iznik, too. Mosques that have higher domes and minarets, buildings that have one more storey although it is illegal increase as negative factors in the city's silhouette. In an atmosphere where the number of floors is accepted as equal to development and wealth, some small settlements' unplanned urban appearance like Orhangazi, Gemlik and Yalova which are a complete substitute to the appearance of a big cities like Bursa and Istanbul set a precedent to rural and small settlements around them. Iznik is also one of them. However, the fact that it has been continuning its economy based on agriculture and some of its traditional tendencies in its social structure enabled Iznik not to be as deteroiorated as other settlements in the same scale in terms of vertical design of physical fabric. The urban gauge defined with the defense system and theatre of the Antique period, Hagia Sophia of the Byzantine period, Early Ottoman period structures and examples of traditional architecture could more or less last. In addition to this, an effort getting or trying to get ahead of the gauge defined by thetraditional structures of the city in new zoning actions has come into question. It is a must to determine the city gauge to be adapted in order to stop this. In this sense, it is visible that three units determine the vertical design of the city. These are the defense system with its walls and towers, the domes and minarets of monumental structures.

The first unit visible when the city is viewed from outside the walls is the front walls ofthe defense system and the towers belong to it. The main walls that are higher than the front walls and towers belong to it come into sight behind it. Here, some towers in the main wall shine out with their structures higher than the main wall. Behind this two layered defense system, the domes and minarets of the monumental structures in the city are perceived to the extent permitted by their heights. Which units of this panaroma obtained from outside the city should be directive in the new buildings' forming gauge. In this context, the height of some of the towers on the main wall, domes of the Ottoman structures and the minarets of the mosques which goes over the height of the main wall should not set a reference for new constructions.

Both the main wall towers and the domes and minarets of monumental structures are defining factors of the city silhouette with their height going over the walls. An urban pattern that reach the same heights would destroy rhe readability of these units. Structures constructed higher than the walls, both inside and outside the walls, are going to affect the perception of the city from vista points, or perhaps make it impossible. The reason of this is that the city takes place behind this wall with all its structures, or in front of it, as it is around the area of Lefke Kapı. Thus, in order to set the gauge of a building to be made, the defence system's main wall's height has to be accepted as the maximum measure. In another saying, the news buildings' height should not surpass the height of the main wall. However, at this point, it should not be ignored that the original height of the wall was not protected through all the defense system. The main wall's existing height should be taken into considertation as it goes in an elevation level lower than its original height due to the devastations in the defense system.

Protection Principle: Existing main wall height should be accepted as the maximum gauge measure for the new consturctions inside the walls.

Vista Points of the City

Iznik today, is made up of the defense system, two main arters that refer to the Hellenistic period, its port, Roman and Byzantine archeological data, Ottoman period's structures or structural ruins and a few traditional structures and a new structuring with a gauge that fit all these. Sometimes one and

sometimes a few of these feautres can be perceived from some points inside and outside the city. These are:

- The junction point of the roads between Istanbul Kapı and Yenişehir Kapı, and Göl Kapı and Lefke Kapı where all four main gates of the city or the roads going there are perceived,
- İstanbul Kapı, Yenişehir Kapı, Göl Kapı and Lefke Kapı's near and far perception points from both inside and ourside the walls.
- The line that is connected to the 80. Tower from Istanbul Kapı; the gardens of the houses and the green areas that looks at the part going to Yenişehir Kapı from the 80. Tower; the line which is parallel to the walls and which lies between Yenişehir Kapı and Lefke Kapı; the backyards of the houses that lies between Lefke Kapı and Istanbul Kapı; the passage between the main wall and the front door from which the outer frontispiece of the main wall and the inside frontispiece of the front wall; green or rural areas which are visible from the outer frontispiece of the main wall and the front wall,
- Nearby areas of archeological sites,
- Nearby areas of monumental structures,
- Like the two main arters between the main wall gates, the outskirt roads which these are connected to, the defense system, monumental structures, city cemetery, the conduit outside Lefke Kapı, the place where the whole city is visible, the hills that can be reached though Lefke Kapı, especially the place where Abdulvahap Sancaktari's tomb is,
- Lake Iznik where the main wall by the lakeside and the connection of the city with the rural areas are visible.

It has to be aimed that the perspectives of these points where one or some of these features of the historical city are perceivable, and positive factors that contribute to it have to be sustained,

- No buildings should be constructed which might be in the way of these perspectives,
- Mass and gauge have to be setin new buildings.
- New structoruings have to be restricted both inside and outside the walls.

Protection Principle: Vista points inside and outside the city and the panaroma these points' dominate have to be set and new structuring has to be restricted.

Growth Areas of the City

As it was defined before, the settlement in Iznik continues to be inside the walls, and the tendency to slop over to outside appears to be a strong factor. Outside the wall settlements that thicken around Istanbul Kapı or some functions found outside Lefke Kapı show us that the city has unavoidable potential of growth. However, it should not be ignored that the income coming from agricultural production may uncover demographic changes and structuring demands within the process. Thus, the conditions of the possible growth areas of the city have to be discussed and set. The defining factors of the citiy's growth area have to be the rural structure of the area near historical Iznik primarily. On one hand, Iznik's possible growth areas have to contain a distance and gauge so that

its perception from the vista points inside and outside the city, which was defined with the defense system, is not affected. On the other hand, the principles of the relation of the area, which gains importance with its agircultural features and rural landscaping, with the new structuring areas have to be discussed in details.

Protection Principle: Iznik's potential which is open to growth and development in its social and economic structure, and the possible growth demand in the urban fabric have to be determined. In which way should the urban growth outside the city be has to be deteremined parallel to protection principles.

On behalf of an Epilogue

Experiences of the XX. Century have shown us that it does not bring successful results that the actions to preserve a settlement as a whole consists mainly of structural actions. This is the natural result of these areas that need to be preserved have got social, economic and cultural definitions besides the structural ones. However, the settlements in transition process from the preindustrial agricultural society structure to the industial economic structure lost all or a great deal of the features that constitute or embosom the historic environment and gained contents different than the traditional ones. The new socio-economic data that appears during reconstruction process changed or converted the physical structures of the settlements, too. This process, *"...Structural changes include every kind of human relations to be reorganized or changed. This kind of change's notonly physical aspects such as the work place or housing structuresi or streets and transportation, bur also people's behaviours, thinkings and even excitements..."*[30] gained the form in this expression and turned out to be a vicious circle, gradually determining the whole system. Thus, the social, economic and cultural structure of the settlement that is reshaped, and the urban physical structure that is desired to be preserved contradict. This drags the idea and action to preserve that needed city parts isolated from the realities of the social structure to a deadlock from the beginning. However, the physical environment which is an inseparable part of the human has to be dealt together with it, not despite it. In another saying, settlements' social, economic and cultural features have to be evaluated as a whole alongside of the values needed to be preserved.

In developing countries like Turkey, the redifined social, economic and cultural structures break away with the past completely. The fact that the production speed is low caused the partial continuity of the traditional structures such as production style, family structure, the place of women in society, the definition of commerce, life habits and beliefs. This is a situation which can decrease the conflict between the historic environment and the social structure to some extent. The protection action is an important factor to consolidate the protection with the existing structure, and to decrease the discrepancy in the settlemen's life at present.

In a period where the modern life style is offered to the whole world through pulpits and economic relations, fast transformations in social structure, especially in developing countries, can be a threat risk for architectural heritage. The physical environment's protectionin an ancient city is possible either with the extremely developed or prevalent "protection awareness" or the contunity of the traditional lifestyles here, even partially. These two features in our country, being traditional and modern stay together. With the westernization started in XVIII. Century in the Ottoman Empire and continued its effects in Turkish Republic, traditionality and modernity are side by side, interbedded in our country.

30 Kıray 1992, 57.

Today, when the legal and organisational regulations that modernization brought with it seem to be totally completed, traditional structures continue its existence in some ways both in cities and countries. Rural settlements are defined like *"...according to sociologists, the settlements which are in the world of their own, self contained, isolated, with a small number of literature people are called rural settlements. In these places, the family structure is big and the religios life affects the social life. Tradition, usage and social norms affect people's lifestyles closely and the relationships between people are warm and frank..."*[31]. In addition, some important social and economic transformations are at stake in the same settlements. Social structure in Iznik and the settlements around the lakeside that it has intensive relations with, is not like as it was in the past, indeed. Its features like its wealth resulting from the production of olives despite all the problems the country is facing, its beingopen to weekend and seasonal tourism as it is close to big cities, its listening, watching to the same radio and television programmes with the city centre and thus having information about the urban activities just like a town-dweller, the awareness raised thorugh pulpits about tourism, and the majority of the population's being comprised of people emigrated from Europe redefine the domestic relations and relations between the family and society. Situations like the rise in the number of woman local governors, children's studying in Anatolian High Schools, the closed season's (for hunting) followed directly by the settled people, organised action plannings about the factories planning to be built in their areas are runners of a transformation. Here, it is seen that a transformation which can be evaluated as *"Urbanisation in the country"*[32] is at stake. Iznik's feature of being a small and not a metropol is in direct relation with its contuniuation of traditional dimension, its relation with the rural parts, women's joining in the professional life reminding both modern and traditional societies, marketplace's and bazaar's place in the city life, the balanced relationship between the city and tourism, and the art of tile and ceramics that is tried to be revived. Socities showing double tendency like modern and traditional in social and economic structuring, it has to be considered that they might turn it into an adventage and it has to be aimed that Iznik continues and develops these features. These societies continues their sources that embosoms the cultural assets have to be protected on one hand, and on the other hand, related to several social incidents, raise a "protection awareness" although being in different areas and with different content such as the following of the closed season of the lake or the protection of the area's agricultural production features. This process might cause the cultural values such as "protection awarenes" like the ones in modern societies to appear. On the other hand, partial continuity of the traditional structure can prevent the city from being damaged by the industrialisation decisions which are not suitable for Lake Iznik, the nearby area and Iznik itself, and lead cultural properties to cut loose with these decisions.

Iznik's life which is interbedded with economic aspects has to be continued; quality developing decisions should be made in olive cultication, vegetable and fruit growing, and the traditional handcraf of the city, tile-making, should be supported. Among these, especially the tile-making can paly an important part. Iznik had been a place where this industry had been developed since ancient times, and played the role of being almost the only center for tile- makingand ceramics of the empire starting from the mids of XV. Century till the beginning of XVIII. Century. This industry, which started with the pottery that the community needed developed with the patronage of the palace, and the palace buildings and monuments were embroidered with the tiles ordered from Iznik. Iznik's tile-making and ceramics ateliers were not places that only got orders from the territory of the empire, they were also places that took orders from foreigners. This industry which has gone under a

31 Çetiner 1985, 72.

32 It is stated by looking at the example of Bakırçay Area, middle rural types or rural transition types which goes away from the ideal country or village forms in social and economic terms and which have the tendency of losing homogeneity and leaning towards heterogeneity can be formed and this can result in a term like "urbanisation in the country": Oskay 1994: 269-271.

perishment process in the beginning of the XVIII. Century was not mentioned anymore in the mids of XIX. Century. In the last quarer of the XX. Century, the revival of the tile-making and ceramics production in some private ateliers and its support by a foundation established can contribute to the protection of the city as a whole. This will enable the city identity to be known with historic references and the social and economic structure's being in a suitable scale with protection.

City's features in its social and economic structure have to be seen as an opportunity of protection interference to represent the identities it has gained throughout history. When the identitiy problems of a city is tackled, all the histoic data, undoubtedly, have to be tackeled as a whole. Civilizations and beliefs that took place in the historic adventure became integrated, or destroyed each other, or created cultural layers by overlapping in the process A part of this heritage has reached today, or may be destroyed, or might have been turned into archeological sites and interbedded with unsuitable structures and be under pressure. Nonetheless, this does not create an impediment dor the city's perception and assessment as a whole. Iznik, one of the old cities of Eastern Anatolia, gives the impression of the historic values that it includes implicitly or explicitly on one hand, and on the other hand offers typical features socially and economically. In order to make the definition of such a historical city which contains positive and negative aspects in it, it is needed that a background has to be formed and should be related today. When a picture of Iznik from the city of Bynthia to the city of turkey in the town-dwellers' or visitors' imagery is formed, the protection will obtain its goal.

Bibliography

- Alioğlu, E.Füsun (1999), "Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi", *Aptullah Kuran'a Armağan/Essays in Honour Of Aptullah Kuran*, YKB Yayınları 1270, İstanbul, Aralık 1999, p. 83-100.
- Alioğlu, E.Füsun (2000a), "Similarities between early Ottoman architecture and local architecture or Byzantine architecture in Iznik", *Internationale Millenium Congress More Than Two Thousand Years in The History of Architecture, Selected Papers Volume I*, Session 2 Historic Towns, 22-25 January 2000(a), Bethlehem. (http://www.icomos.org)
- Alioğlu, E.Füsun (2000b), "Establishing the sustainable identity of a historical city field of research: Iznik", *Internationale Millenium Congress More Than Two Thousand Years in The History of Architecture, Selected Papers, Volume I*, Session 2 Historic Towns, 22-25 January 2000(b), Bethlehem. (http://www.icomos.org).
- Alioğlu, E.Füsun (2001), "İznik, Tarihsel Yapılar ve Koruma Yaklaşımı İçin Temel İlkeler, Unpublished Proffessorship Study, YTÜ, İstanbul.
- Alioğlu, E.Füsun, Erkan, Yonca Kösebay (2009), "Nicaea/ Iznik: A city Image as Heritage", *The Image of Heritage: Changing Perception, Permanent Responsibilities*, 5-9 March 2009, Florence/İtaly. (http://www.fondazione-delbianco.org/seminari)
- Alioğlu, E.Füsun, Erkan, Yonca Kösebay (2012), "A Walled City: Nicea in the History", *The reuse of ancient fortified settlements from Middle Ages to Early Modern Time*, Scientific Bulletin 65, Europa Nostra Scientific Council XLVI Conference, 8–9 June 2010, Istanbul 2012, pp. 19-32.
- (http://issuu.com/europanostra/docs/scientific_bulletin_65)
- Anhegger, Robert (1978), "İznik", İslâm Ansiklopedisi, Vol.V-II, MEB Yayınları, İstanbul, 1256-1264.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (1966), İstanbul Mimari Çağının Menşe›i Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), V.I, İstanbul Fetih Cemi'yeti, İstanbul Enstitüsü, No:57, İstanbul.
- Bryer, Anthony (1971), "Nicae, Byzantine City", *History Today*, Vol.XXI, p. 22-31.
- Çetiner, Ayten (1985), "Türkiye'de Kırsal Yerleşmelerin Özellikleri ve Fiziki Düzenleme İlkeleri", *Türkiye'de Kentleşme Süreci ve Kırsal Alan Sorunları Kolokyumu*, Mimar Sinan Üniversitesi, Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-2, Fen bilimleri Enstitüsü Yayını-1, İstanbul, p. 69-82.
- İnalcık, Halil (1997), "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 49, İstanbul, Ağustos, p. 78-105.
- Janin, Raymond (1925), "Nicee, Etude Historique et Topographique", *Echos d'Orient*, Revue Trimestrielle d'Histoire de Géographi et de Liturgie Orientales, Tome XXIV, p. 482-490.
- Kıray, Mübeccel (1992), *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları.
- Kuran, Aptullah (1986), *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Lefort, Jaques (1995), "Les Communications entre Constantinople et La Bithynie", *Constantinople and It's Hinterland*, Papers from the twenty-seventh spring Symposium of Byzantine studies, Oxford, April, 1993, Ed. C.Mango, G.Dagron, Variorum, Sociaty for the promotion of Byzantine studies, Publications 3, London, p. 209-218.
- Oskay, Ülgen (1994), "Bakırçay Bölgesi Kırsal Kesim Araştırması", *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler,* C.1, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, İzmir, 3-5 Kasım 1993, Sosyoloji Derneği Yayınları III, Ankara, p. 269-271.
- Ostrogorsky, Georg (1986), *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Prof.Dr.Fikret Işıltan, TTK Yayınları, X.Dizi-Sa.7a, Ankara.
- Otto-Dorn, Katharina und Anheger, Robert (1941), *Das Islamische İznik*, İstanbuler Forschungen, Herausgegeben von der Zweigstelle İstanbul des Archaologischen Instituts des Deutschen Reiches, Band 13, Berlin.
- Raby, Julian (1989), İznik Seramikleri, Alexandra Press, London.
- Schneider, Alfons Maria und Karnapp, Walter (1938), *Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)*, İstanbuler Forschungen, Herausgegeben von der Abteilung İstanbul des Archaologischen Instituts des Deutschen Reiches, Band 9, Berlin.
- Schneider, Alfons Maria (1943), *Die Romischen und Byzantinischen Denkmaeler von Iznik-Nicaea*, Berlin, 1943, İstanbuler Forschungen, Herausgegeben von der Zweigstelle İstanbul des Archaologischen Instituts des Deutschen Reiches, Band 16, Berlin.
- Strabon, *Coğrafya, Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV)*, Trans. Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Antik Kaynaklar Dizisi:1, İstanbul.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1982), *Osmanlı Tarihi*, C.I, TTK Yayınları XIII.DİZİ-Sa.16a3, Ankara.
- Ülgen, Ali Saim (1938), "İznik›te Türk Eserleri" *Vakıflar Dergisi*, Vol.I, Ankara, p.53-111.
- Texier, Charles (1862), *Asie Mineure, Description Géographique, Historique et Archéologique, des Provinces et des Villes de la Chersonnese d'Asie*, Paris.
- Yalman, Bedri, *Nikaia-İznik*, Bursa Rotary Kulübü Kültür Yayını.
- Yalman, Bedri "İznik Ve Çevresinde Belirlenen Eski Eser Tahribatları ve Öneri Koruma Tedbirleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Vol.36, Issue.1.2, p. 461-479, 1993.

Mahmut Çelebi Camisi Minaresinden İznik'in kuzeydoğusu

Mahmut Çelebi Camisi Minaresinden İznik'in güneydoğusu

Mahmut Çelebi Camisi Minaresinden İznik'in batısı

Resim 1. İznik'in 1946 yılına ait görüntüleri (Yalman)
Figure 1. İznik's views from 1946 (Yalman) (Picture-1: Iznik's northeast from the minaret of Mahmut Çelebi Mosque, Picture-2: Iznik's southeast from the minaret of Mahmut Çelebi Mosque, Picture-3: Iznik's west from the minaret of Mahmut Çelebi Mosque)

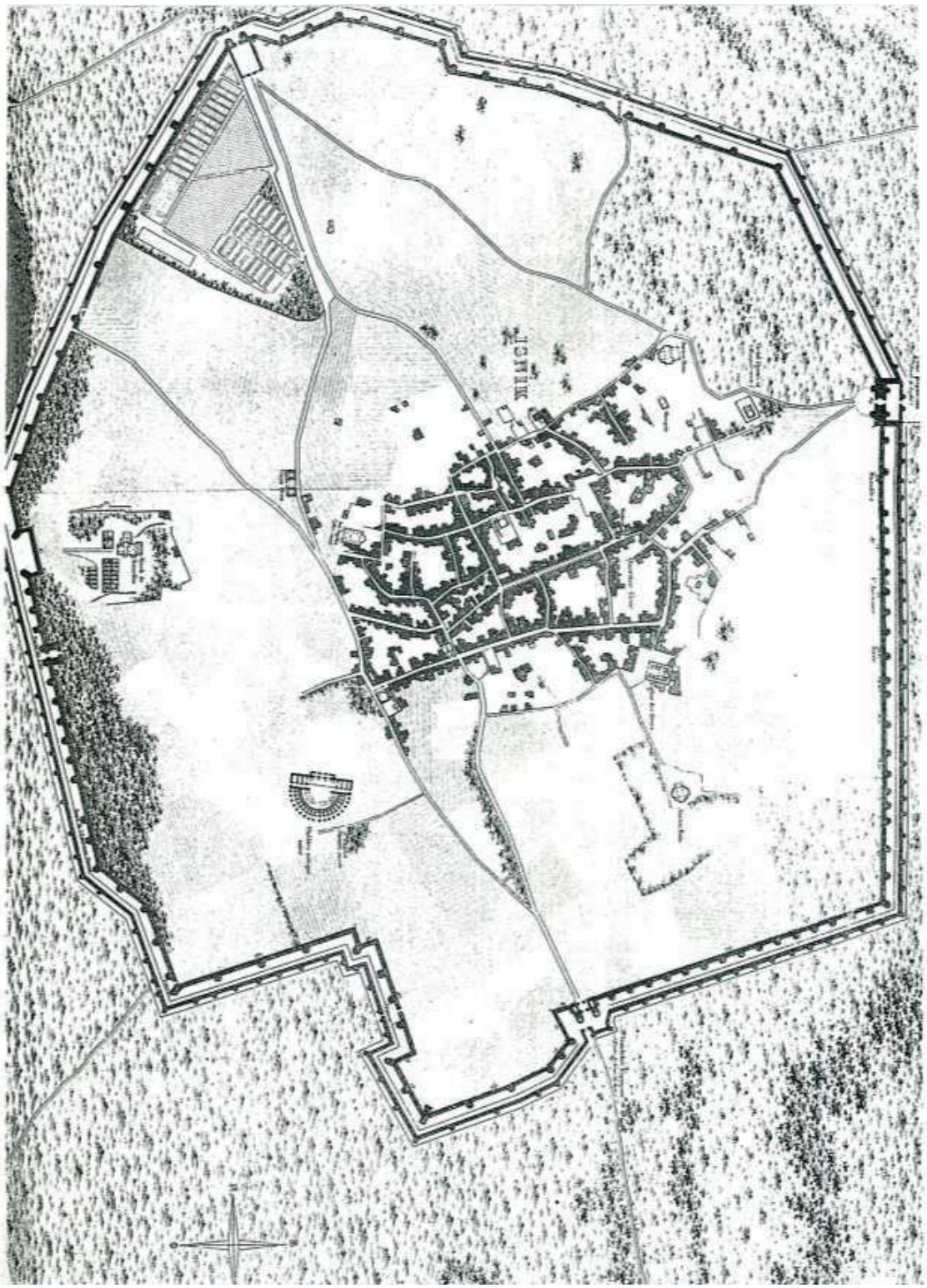

Resim 2: Texier'nin İznik Planı (Texier)
Figure 2: Texier's plan of Iznik (Texier)

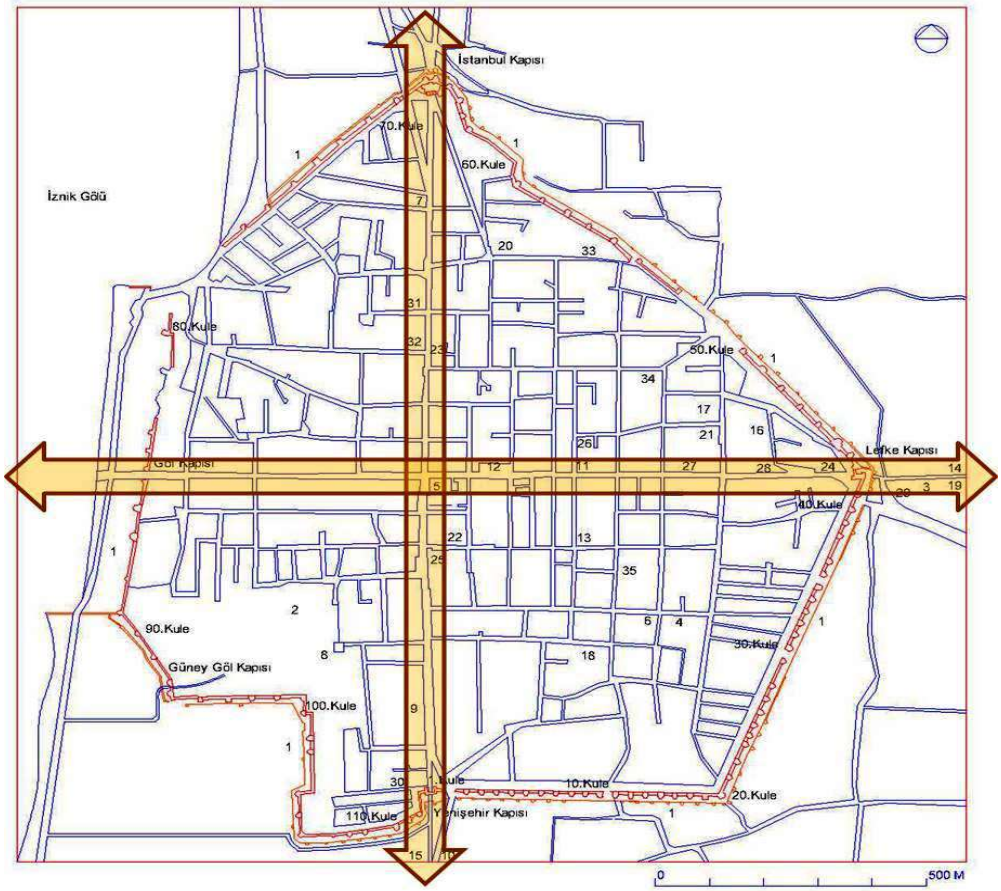

Resim 3: Helenistik veri: İstanbul Kapı ile Yenişehir Kapı ve Lefke Kapı ile Göl Kapı arasındaki iki ana arter; Roma Yapıları: 1.Savunma Sistemi, 2.Roma Tiyatrosu, 3.Su Yolu (Kent dışında), 4.Böcek Ayazması; Bizans Yapıları: 5.Ayasofya, 6.Koimesis Kilisesi, 7.Kilise A, 8.Kilise B, 9.Kilise; Osmanlı Yapıları: 10.Orhan Gazi İmareti ve Hamamı (Kent dışında), 11.Hacı Özbek Camisi, 12.Hacı Hamza Camisi ve Türbesi (Mevcut değil), 13.Süleyman Paşa Medresesi, 14.Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi (Kent dışında), 15.Kırgızlar Tomb (Alioğlu), 16.Yeşil Cami, 17.Nilüfer Hatun İmareti, 18.Yakup Çelebi Zaviyesi ve Türbesi, 19.Sarı Saltuk Baba Türbesi (Kent dışında), 20.İsmail Bey Hamamı, 21.Kutbettin Camisi ve Türbesi, 22.Hacı Hamza Hamamı, 23.Büyük Hamam, 24.Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi, 25.Mahmut Çelebi Camisi, 26.Eşrefoğlu Yapı Grubu, 27.Çandarlı Halil Paşa Türbesi, 28.Hamam Kalıntısı, 29.Namazgah (Kent dışında), 30.Özel Bir Hamam, 31.Kumluk-Ağalar Camisi (Mevcut değil), 32.Huysuzlar Türbesi, 33.Ahiveyn Türbesi, 34.Alaaddin Mısri Türbesi, 35.Musa Baba Türbesi

Figure 3: Helenistik data: Two main arters between Istanbul Kapı and Yenişehir Kapı, and Lefke Kapı and Göl Kapı; Roman Structers: 1.Defense System, 2.Roman Theatre, 3.Conduit (outside the city), 4.The Holyspring of Böcek; Byzantine Structures: 5.Hagia Sophia, 6.Koimesis Church, 7.Church A, 8.Church B, 9.Church; Ottoman Structures: 10.Orhan Gazi Imaret and Hammam (outside the city), 11.Hacı Özbek Mosque, 12.Hacı Hamza Mosque and Shrine (Not existing), 13.Süleyman Paşa Madrasah, 14.Çandarlı Hayrettin Paşa Shrine (outside the city), 15.Kırgızlar Tomb (Alioğlu), 16.Yeşil Mosque, 17.Nilüfer Hatun Imaret, 18.Yakup Çelebi Hermitage and Shrine, 19.Sarı Saltuk Baba Shrine (outside the city), 20.İsmail Bey Hammam, 21.Kutbettin Mosque and Shrine, 22.Hacı Hamza Hammam, 23.Büyük Hammam, 24.Çandarlı İbrahim Paşa Shrine, 25.Mahmut Çelebi Mosque, 26.Eşrefoğlu Structural Group, 27.Çandarlı Halil Paşa Shrine, 28.Hammam Ruins, 29.Namazgah (outside the city), 30.A Private Hammam, 31.Kumluk-Ağalar Mosque (Not existing), 32.Huysuzlar Shrine, 33.Ahiveyn Shrine, 34.Alaaddin Mısri Shrine, 35.Musa Baba Shrine

Resim 4: İznik'te anıtsal yapıların sokakla yatay ve düşey ilişkisi (Alioğlu)
Figure 4: Horizontal and vertical relationship between monumental buildings and street in Iznik (Alioğlu)

Resim 5: Koimesis Kilisesi kazı alanı solda 1960 yılı (Peschlow) ve sağda 1998 yılı durumları (Alioğlu) 2009 ve 2015)
Figure 5: Koimesis Church excavation area on the left, year 1960 (Peschlow) and on the right, their situations in the year 1998 (Alioğlu)

Resim 6: I. Murat Hamamı/Büyük Hamam, solda restorasyon öncesi, sağda restorasyon sonrası (Alioğlu, 2009 ve 2015)
Figure 6: Murat I. Hammamı/Büyük Hammam, before restoration on the left, after restoration on the right (Alioğlu, 2009 ve 2015) (excavated area) (ground level in 2010)

Resim 7: Kutbettin Külliyesi, solda zemin kazısı yapılmadan önce (Alioğlu, 2007), sağda kazı yapıldıktan sonra (Alioğlu, 2009)
Figure 7: Kutbettin Külliyesi (Ottoman social complex), on the left before the ground (Alioğlu, 2007), and on the right after it (Alioğlu, 2009)

Resim 8: Kutbettin Külliyesi, Nilüfer Hatun İmareti ve Yeşil Cami arasında zemin kotu indirilen alandaki ne olduğu nerden çıktığı bilinmeyen kalıntılar (Alioğlu, 2015).Arkeolojik alanları tahrip eden bir diğer etken ise, define aramak için izinli ya da izinsiz yapılan kazılardır. İzinli bir kazı olduğunda, müzeden bir gözlemci, bu kazılara eşlik etmektedir. Ancak çoğu kez kaçak yapılan kazılar bu alanların tahribatını hızlandırmaktadır. (Resim 9)

Figure 8: The area where the elevation levet was lowered between Kutbettin Külliye, Nilüfer Hatun Imaret ve Yeşil Mosque and the unknown ruins appeared there (Alioğlu, 2015).

Resim 9: İsmail Bey Hamamı'nda definecilerin tahribatı (Alioğlu, 2015).

Figure 9: Treasure hunters's destruction in İsmail Bey Hammam (Alioğlu, 2015).

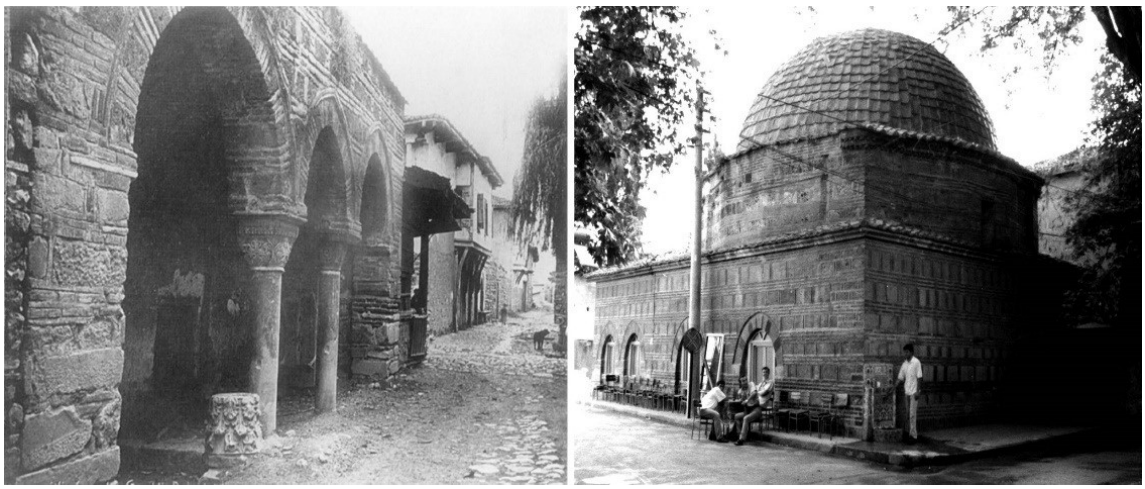

Resim 10: Hacı Özbek Camisi solda, özgün revağı yıkılmadan önce (G.Berggren, Bryer Koleksiyonu; Sağda 1998 yılındaki durumu (Alioğlu
Figure 10: Hacı Özbek Mosque on the left, before the original proch collapsed (G.Berggren, Bryer Collection On the right, its situation in 1998 (Alioğlu)

Resim 11: Savunma sisteminin kırsal alanlarla ve eski evlerle olan ilişkisi (Alioğlu, 1998)
Figure 11: The defense system's relation between the old houses and rural areas. (Alioğlu, 1998)

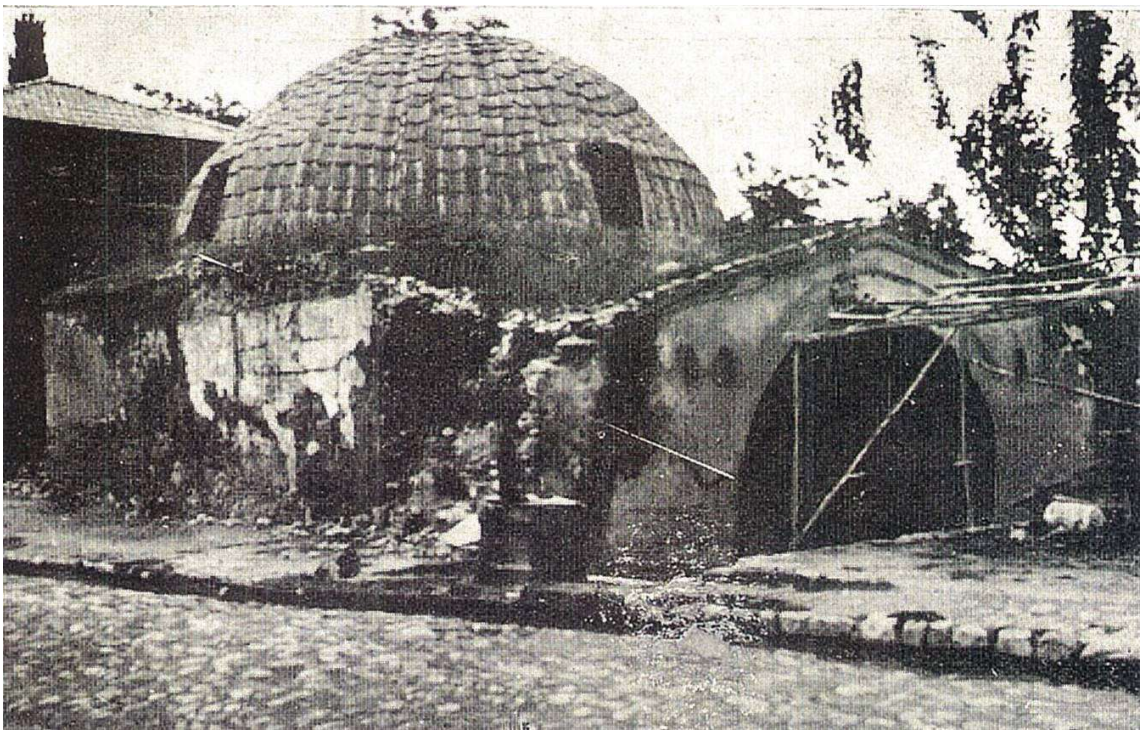

Resim 12: Hacı Hamza bin Ardunşah Camisi yıkılmadan önce (Otto Dorn, 1941)
Figure 12: Hacı Hamza bin Ardunşah Mosque before it collapsed (Otto Dorn, 1941)

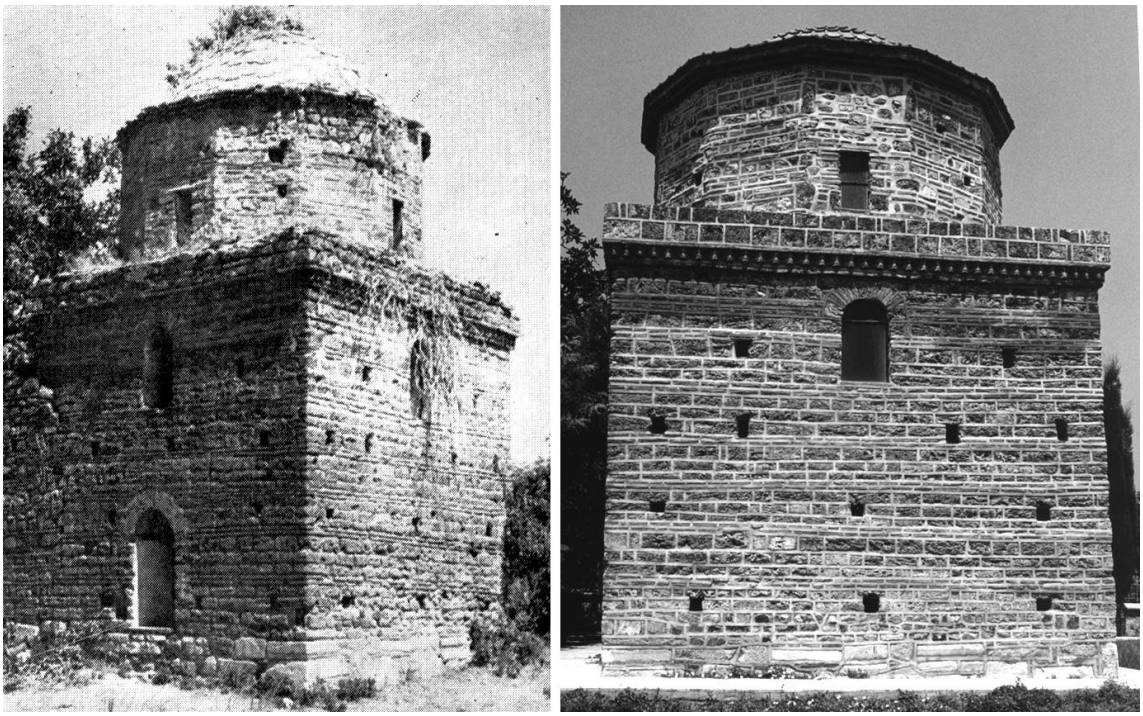

Resim 13: Kırgızlar Türbesi solda, restorasyon öncesi (Ülgen 1938), Sağda restorasyon sonrası (Alioğlu, 1999)
Figure 13: Kırgızlar Shrine on the left, before restoration (Ülgen 1938), On the right, after restoration (Alioğlu, 1999)

Resim 14: Ayasofya solda restorasyon öncesi (Alioğlu, 2007), Sağda restorasyon sonrası durumu (Alioğlu, 2015)
Figure 14: Hagia Sophia on the left before restoration (Alioğlu, 2007), its situration after restoration (Alioğlu, 2015)

Resim 15: Kutbettin Camisi ve Türbesi restorasyon öncesi: üst solda (Otto Dorn, 1941) ve üst sağda (Alioğlu 1999); Altta restorasyon sonrası durumu (Alioğlu, 2015)
Figure 15: Kutbettin Mosque and Shrine before restoration: upper left (Otto Dorn, 1941) and upper right (Alioğlu 1999); situation after restoration at the bottom (Alioğlu, 2015)

Resim 16: Eşrefoğlu Camisi solda restorasyon öncesi (Otto Dorn, 1941); sağda Restorasyon sonrası durumu (http://www.panoramio.com/photo/86723241)
Figure 16: Eşrefoğlu Mosque on the left before restoration (Otto Dorn, 1941); its situation after restoration on the right (http://www.panoramio.com/photo/86723241)

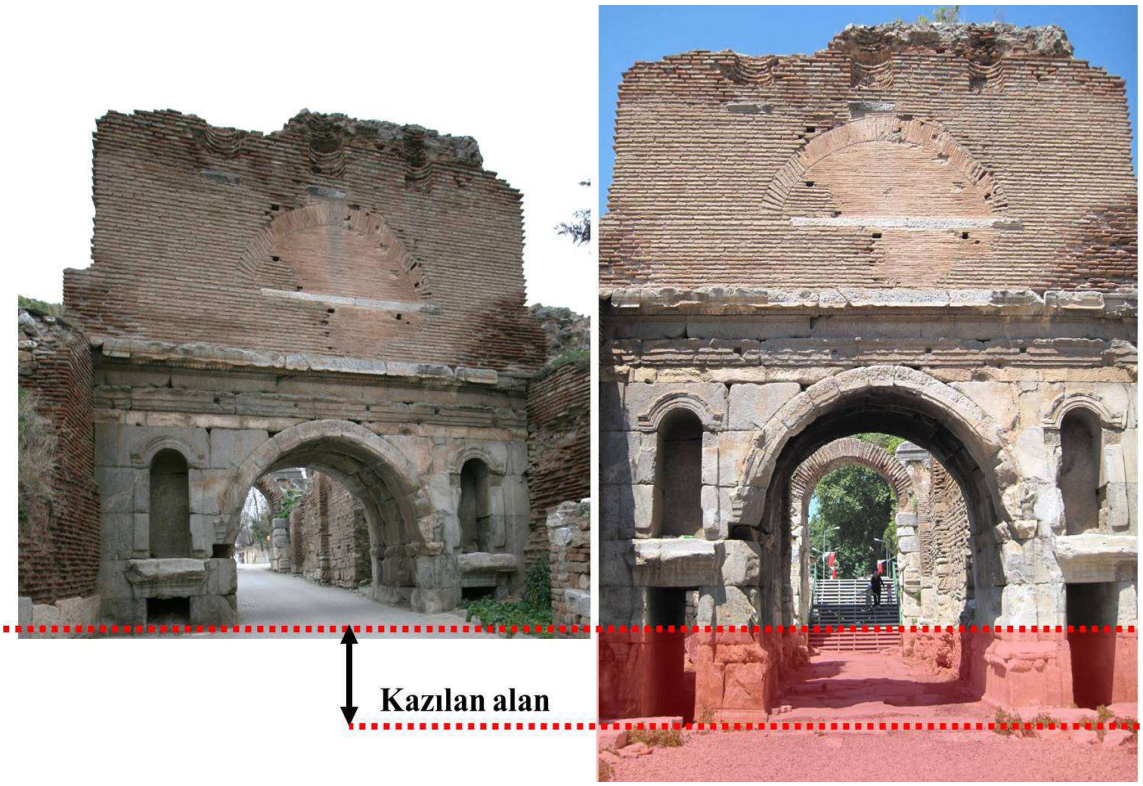

Resim 17: Lefke Kapı kazı öncesi ve sonrası durumu (Alioğlu, 2007,2011)
Figure 17: Lefke Kapı before and after the excavation (Alioğlu, 2007,2011)

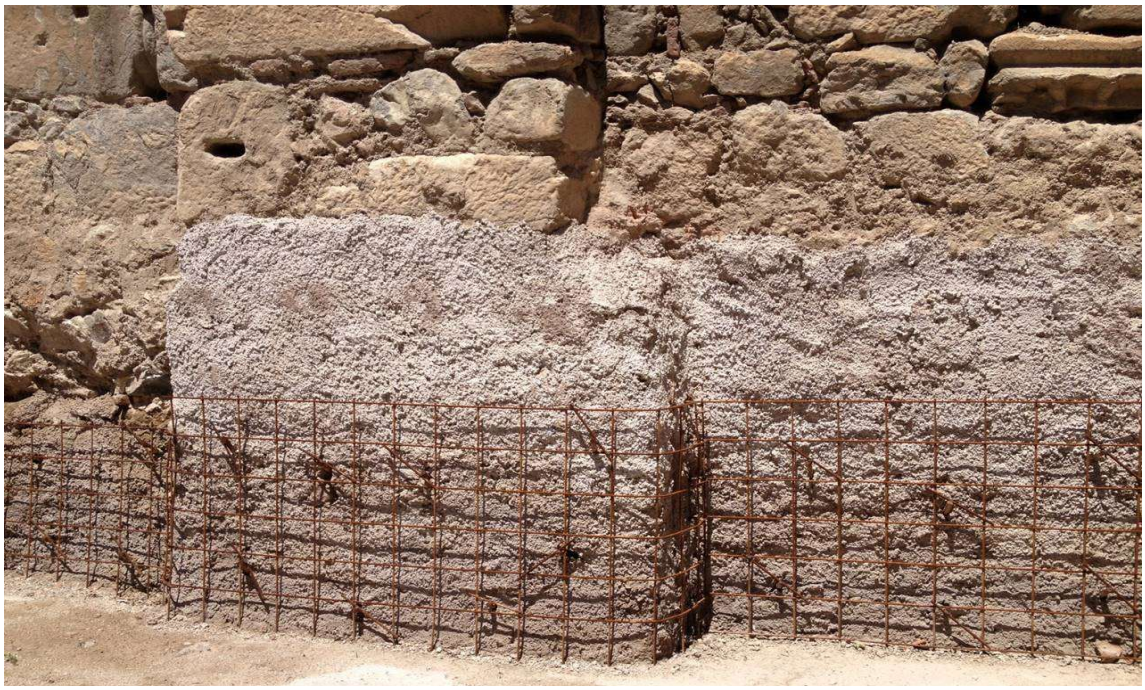

Resim 18: Lefke Kapı'nda, kazı sonrası demir hasır ile yapılan müdahale (Alioğlu, 2015)
Figure 18: The interference done in Lefke Kapı after the excavations with iron straws. (Alioğlu, 2015)

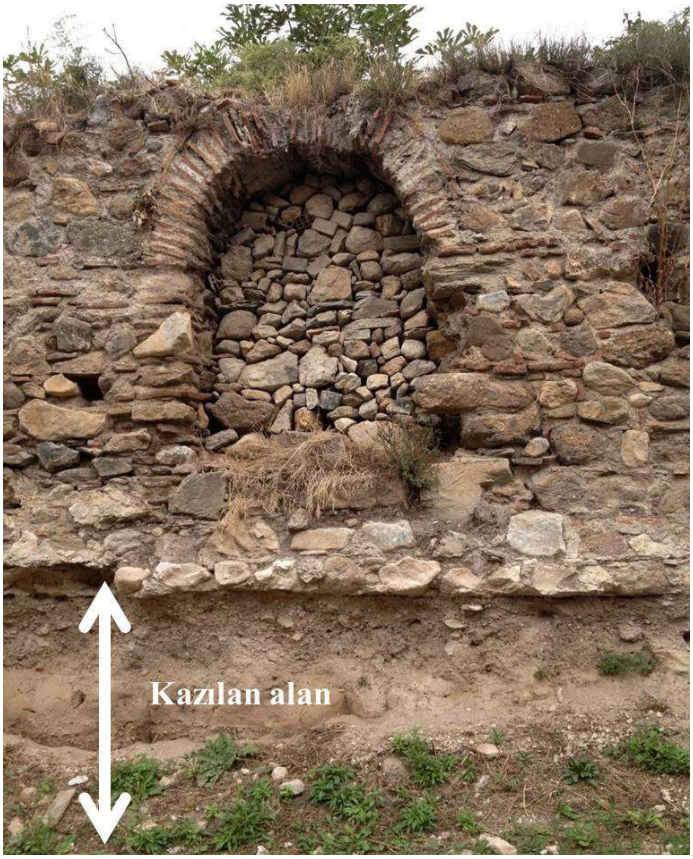

Resim 19: Ana ve ön sur duvarında yapılan kazı sonrası temel altına inen mevcut durum (Alioğlu, 2015)
Figure 19: The existing situation that goes under the ground after the excavations done i the main and front walls. (Alioğlu, 2015).